

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної
освіти

Кафедра практичної психології

Магістерська робота

на тему:

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАЛЬНОСТІ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

Студентки 2 курсу,
групи ППм-1-24-1.4д
другого (магістерського) рівня
спеціальності 053 Психологія
освітньої програми 053.00.02 Практична психологія
Лебедевої Карини Максимівни

Науковий керівник:
Лозова О.М., доктор психологічних наук,
професор кафедри практичної психології

Київ 2025

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження регіональних ментальностей	6
1.1 Ментальність соціальної групи як предмет психологічного дослідження	6
1.2 Регіональні ментальності в Україні: минуле і сучасність	17
1.3. Феномен регіональної ментальності вимушених переселенців в умовах війни	28
Висновки до першого розділу	39
Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних особливостей ментальності внутрішніх переселенців з Донбасу	42
2.1. Організація та методичне забезпечення емпіричного дослідження..	42
2.2 Семантична диференціація ключового поняття регіональної ментальності переселенців	54
2.3 Структура самоставлення переселенців з Донбаського регіону	71
2.4. Регіональні особливості колективної самооцінки внутрішніх переселенців з Донбасу	83
2.5. Методичні рекомендації представникам соціономічних професій для практичної роботи з внутрішніми переселенцями з Донецького регіону	93
Висновки до другого розділу	96
Загальні висновки	98
Список використаних джерел	101

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна ситуація в Україні, спричинена російсько-українською війною, призвела до масштабних гуманітарних наслідків, серед яких однією з найгостріших проблем є внутрішнє переміщення населення. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стикаються з матеріальними, соціальними та психологічними труднощами, які вимагають не лише термінових практичних заходів, але й ґрунтовного наукового аналізу. Особливої уваги заслуговує трансформація регіональної ментальності переселенців – системи цінностей, переконань та соціальних норм, яка формується в унікальних соціокультурних умовах рідного регіону. Ця ментальність є як важливим ресурсом, що сприяє адаптації, так і фактором, який може ускладнювати інтеграцію через конфлікти між старою та новою ідентичностями.

Вивчення психологічних особливостей ментальності внутрішньо переміщених осіб є вкрай актуальним, адже адаптація переселенців до нового середовища безпосередньо впливає на їх соціальну інтеграцію, а також на зміцнення національної єдності. Потреба в такому дослідженні зумовлена недостатньою увагою до психологічних аспектів цієї проблеми в науковій літературі. Роботи таких дослідників, як І. Т. Фоміна, О. С. Кузьміна, В. М. Михайлов, О. П. Ткаченко, а також А. Ю. Литвин та Н. В. Чернова, висвітлюють окремі аспекти регіональної ментальності та соціальної адаптації, однак залишають поза увагою детальний аналіз психологічних трансформацій ментальності переселенців у контексті їх соціокультурної мобільності.

Крім того, регіональна ментальність є важливим чинником, що впливає на процеси групової ідентичності, колективної самооцінки та самосприйняття. Вивчення цих аспектів дозволить створити ефективні психологічні та соціальні стратегії підтримки, спрямовані на подолання

стресу, збереження національної ідентичності та попередження соціальної маргіналізації.

Об'єкт дослідження - регіональна ментальність як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження - психологічні особливості регіональної ментальності внутрішньо переміщених осіб з Донецького регіону України.

Мета дослідження - всебічне вивчення психологічних особливостей регіональної ментальності внутрішньо переміщених осіб, зокрема змін у колективній самооцінці, самоставленні та національній ідентичності, а також виявлення впливу соціальних і політичних чинників на їх адаптацію до нового середовища.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз регіональної ментальності як соціально-психологічного феномена, систематизувати наявні наукові підходи та визначити ключові характеристики цього явища у внутрішньо переміщених осіб.

2. Проаналізувати особливості самооцінки та національного самоставлення внутрішньо переміщених осіб.

3. Вивчити психологічні зміни у колективній самооцінці внутрішньо переміщених осіб.

4. Виявити ключові емоційні та когнітивні установки ВПО щодо нового соціального середовища.

5. Розробити практичні рекомендації для підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб, спрямовані на зменшення соціальної маргіналізації, зміцнення національної ідентичності та поліпшення психоемоційного стану.

Методи дослідження. У роботі використано комплексний підхід, який включає теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), емпіричні методи (опитувальники, шкали, семантичний диференціал) та

методи математичної статистики (факторний аналіз, кореляційний аналіз, порівняльний аналіз).

Наукова новизна дослідження. Здійснено комплексний аналіз психологічних особливостей регіональної ментальності внутрішньо переміщених осіб, зокрема зміни в колективній самооцінці, національній ідентичності та самоцінності в процесі адаптації до нових соціокультурних умов. Дослідження фокусується на впливі соціальних, культурних і політичних чинників на ментальні трансформації переселенців. Результати цього дослідження сприяють розширенню наукового розуміння психологічних процесів, які відбуваються в контексті соціокультурної мобільності, і дають змогу більш глибоко вивчити механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в українському соціумі.

Практична новизна дослідження. Робота пропонує нові підходи до розробки програм соціальної та психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб, спрямованих на зменшення стресу, збереження національної ідентичності та інтеграцію в нову культурну та соціальну середу. Практична новизна також полягає в розробці рекомендацій для соціальних працівників, психологів та державних органів, що працюють з ВПО, а також у створенні ефективних психологічних інтервенцій для адаптації цих осіб до нових умов життя. Результати дослідження можуть бути використані для покращення політики в сфері інтеграції ВПО, зокрема у контексті створення національних та місцевих програм підтримки, що базуються на наукових даних.

Структура випускної кваліфікаційної роботи магістра містить вступ, два розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕНТАЛЬНОСТЕЙ

1.1 Ментальність соціальної групи як предмет психологічного дослідження.

Ментальність є одним із ключових понять у психології, соціології та культурології, яке використовується для опису сукупності глибинних психологічних установок, цінностей, способів мислення та поведінки, що характеризують певну соціальну групу чи спільноту (Маленко, 1994: 112). До питання про ментальність як предмет психологічних досліджень. Це складне явище, яке відображає як індивідуальні, так і колективні аспекти свідомості, що формуються під впливом історичних, культурних, соціальних та економічних умов. У контексті соціальних груп ментальність виступає як своєрідний когнітивно-емоційний код, що визначає сприйняття світу, взаємодію між індивідами та їхню поведінку в межах певної спільноти.

Ментальність можна визначити як сукупність стійких психологічних рис, установок, переконань і способів мислення, які притаманні певній соціальній групі та передаються від покоління до покоління через соціалізацію, культуру та спільний досвід (Балтаджи, 2012: 23). Вона є не лише індивідуальним, але й колективним феноменом, що формує основу групової ідентичності.

Ментальність охоплює як свідомі, так і несвідомі аспекти психіки, включаючи стереотипи, цінності, норми, а також способи інтерпретації реальності. Вона не є статичною; хоча ментальність характеризується певною стабільністю, вона може трансформуватися під впливом зовнішніх факторів, таких як глобалізація, технологічний прогрес чи соціальні потрясіння.

У контексті соціальних груп ментальність виконує функцію своєрідного “колективного фільтра”, через який члени групи сприймають світ і приймають рішення. Вона допомагає формувати почуття приналежності до спільноти, визначає межі між “своїми” і “чужими”, а також задає рамки для взаємодії всередині групи та з іншими групами (Петінова, 2014: 141). Наприклад, ментальність може проявлятися у способах вирішення конфліктів, ставленні до влади, сприйнятті часу чи цінності індивідуальних свобод порівняно з колективними інтересами.

Ментальність як психологічний феномен має низку особливостей, які проявляються на рівні соціальних груп. По-перше, вона характеризується стійкістю та інерційністю. Ментальність формується протягом тривалого часу, часто протягом багатьох поколінь, і тому змінюється повільно (Лисенко, 1998: 12).

Це пояснює, чому певні соціальні групи зберігають традиційні моделі поведінки навіть у сучасних умовах, коли зовнішнє середовище зазнає швидких змін. Наприклад, у деяких суспільствах зберігається високий рівень патріархальних установок, незважаючи на поширення ідей гендерної рівності.

По-друге, ментальність має колективний характер. Вона не є простою сумою індивідуальних поглядів, а формується через взаємодію членів групи, їхній спільний досвід та культурні практики (Данилюк, 2003: 34). Цей колективний аспект проявляється у спільних міфах, символах, ритуалах і нормах, які об’єднують групу. Наприклад, у релігійних громадах ментальність може бути сформована спільними релігійними переконаннями, які впливають на моральні норми та поведінку членів.

По-третє, ментальність включає як раціональні, так і ірраціональні компоненти. Раціональні аспекти пов’язані з логічними судженнями, які базуються на досвіді та знаннях, тоді як ірраціональні включають емоційні реакції, стереотипи та упередження, які часто діють на несвідомому рівні.

Ці ірраціональні елементи можуть впливати на поведінку соціальної групи, наприклад, у вигляді ксенофобії чи надмірної ідеалізації власної культури (Гордійчук, 2019).

По-четверте, ментальність є контекстуально залежною. Вона формується під впливом конкретних історичних, географічних і соціальних умов (Лисий, 1995: 38). Наприклад, ментальність аграрних суспільств часто характеризується повагою до традицій, циклічним сприйняттям часу та орієнтацією на стабільність, тоді як ментальність урбанізованих суспільств може бути більш індивідуалістичною та орієнтованою на інновації.

Ментальність відіграє ключову роль у формуванні соціальних груп, оскільки вона визначає їхню ідентичність, структуру та динаміку взаємодії. Однією з основних функцій ментальності є забезпечення групової згуртованості. Спільні цінності, норми та переконання створюють почуття єдності, яке допомагає групі вистояти перед зовнішніми викликами (Гордійчук, 2019). Наприклад, у періоди криз чи конфліктів ментальність може виступати як механізм мобілізації, коли члени групи об'єднуються навколо спільних ідеалів чи цілей.

Крім того, ментальність впливає на соціальну поведінку та міжгрупову взаємодію. Вона визначає, як група сприймає інші спільноти, які стратегії використовує у взаємодії з ними (співпраця, конкуренція чи конфлікт), а також як реагує на зовнішні впливи (Уварова, 2012: 7). Наприклад, ментальність, орієнтована на індивідуалізм, може сприяти конкуренції між групами, тоді як ментальність, орієнтована на колективізм, може сприяти кооперації.

Ментальність також впливає на сприйняття змін. У групах із консервативною ментальністю нововведення можуть сприйматися як загроза традиційним цінностям, що призводить до опору змінам.

Натомість групи з більш відкритою та адаптивною ментальністю швидше інтегрують нові ідеї та практики. Ця особливість має важливе

значення у контексті глобалізації, коли різні ментальності стикаються, що може призводити як до культурного обміну, так і до конфліктів.

На психологічному рівні ментальність впливає на групову динаміку через такі механізми, як соціальна ідентичність, конформізм і стереотипізація. Соціальна ідентичність, яка формується на основі ментальності, допомагає індивідам відчувати себе частиною групи, що підсилює їхню лояльність до спільноти (Мединська, 2005: 11).

Конформізм, своєю чергою, забезпечує підтримку групових норм і цінностей, що є необхідним для збереження ментальності. Однак це може призводити до придушення індивідуальних поглядів, якщо вони суперечать загальноприйнятим.

Стереотипізація, як частина ментальності, може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вона спрощує сприйняття світу, дозволяючи групі швидко оцінювати інших. З іншого боку, стереотипи можуть сприяти упередженому ставленню до інших груп, що ускладнює міжгрупову взаємодію (Стражний, 2017). Наприклад, ментальність, яка включає стереотипи про перевагу власної культури, може перешкоджати діалогу з іншими спільнотами.

Вивчення ментальності є викликом через її абстрактний і комплексний характер, тому в психології сформовано низку теоретичних підходів і методів, які дозволяють досліджувати це явище з різних ракурсів. Ментальність у психології визначається як система глибинних психологічних структур, що формуються під впливом історичних, культурних, соціальних і психологічних факторів. Вона включає не лише свідомі переконання, а й несвідомі установки, які проявляються в поведінці, традиціях, нормах і цінностях. Ментальність може розглядатися на індивідуальному, груповому чи суспільному рівнях, що робить її об'єктом аналізу як у психології особистості, так і в соціальній та культурній психології.

Вивчення ментальності ґрунтується на припущенні, що вона є продуктом взаємодії внутрішніх психологічних процесів і зовнішніх соціокультурних умов (Балл, 2003). Це зумовлює необхідність використання міждисциплінарних підходів, які поєднують психологію з антропологією, соціологією, історією та філософією. Теоретичні методи та підходи до вивчення ментальності можна умовно поділити на кілька основних напрямів: історико-культурний, когнітивний, соціально-психологічний, психоаналітичний і системно-структурний.

Історико-культурний підхід до вивчення ментальності акцентує увагу на тому, як історичні та культурні контексти формують психологічні особливості груп або суспільств. Цей підхід базується на ідеях Л. Виготського та його послідовників, які вважали, що психічні процеси є продуктом соціокультурного середовища. У межах цього підходу ментальність розглядається як результат тривалого історичного розвитку, який включає традиції, міфи, релігійні вірування, мову та інші культурні артефакти (Галушко, 2009).

Дослідження ментальності в історико-культурному підході передбачає аналіз символів, норм і цінностей, які передаються через покоління. Наприклад, ментальність певного народу може бути досліджена через його фольклор, літературу, мистецтво чи релігійні практики. Цей підхід дозволяє зрозуміти, як історичні події, такі як війни, революції чи економічні трансформації, впливають на формування колективного мислення. Важливим елементом є аналіз культурних кодів, які структурують ментальність, таких як концепції честі, свободи чи справедливості, що можуть варіюватися залежно від культури (Галушко, 2009).

Когнітивний підхід зосереджується на вивченні ментальності через призму когнітивних процесів, таких як сприйняття, мислення, пам'ять і прийняття рішень. У цьому контексті ментальність розглядається як

сукупність когнітивних схем, які визначають, як індивіди чи групи інтерпретують реальність. Когнітивні схеми - це стійкі структури знань, які формуються під впливом досвіду, культури та соціального середовища (Яремчук, 2004).

У межах когнітивного підходу особлива увага приділяється вивченню стереотипів, упереджень і когнітивних спотворень, які формують ментальність. Наприклад, ментальність може проявлятися через специфічні способи категоризації інформації чи оцінки подій.

Когнітивний підхід також використовує концепцію ментальних моделей - внутрішніх репрезентацій світу, які впливають на поведінку та прийняття рішень. Дослідження ментальності в цьому підході передбачає аналіз того, як ці моделі формуються, як вони взаємодіють із зовнішніми стимулами та як вони можуть змінюватися під впливом нових знань чи досвіду.

Соціально-психологічний підхід акцентує увагу на взаємодії між індивідуальною ментальністю та соціальними процесами. Ментальність у цьому контексті розглядається як продукт соціалізації, групової динаміки та соціальних норм (Бондаренко, 2013). Цей підхід спирається на ідеї, розроблені в межах соціальної психології, зокрема на теорії соціальної ідентичності Г. Таджфела та концепції колективної свідомості Е. Дюркгейма.

У соціально-психологічному підході ментальність аналізується через призму групових норм, цінностей і соціальних ролей. Наприклад, ментальність певної соціальної групи може бути досліджена через її ставлення до влади, індивідуалізму чи колективізму.

Особлива увага приділяється процесам конформізму, групового тиску та соціального впливу, які формують ментальність. Цей підхід також дозволяє досліджувати, як ментальність проявляється в міжгрупових

взаємодіях, наприклад, у конфліктах чи співпраці між різними культурами чи соціальними групами (Блинова, 2018).

Психоаналітичний підхід до вивчення ментальності зосереджується на несвідомих аспектах психіки, які впливають на формування ментальних структур. Заснований на ідеях З. Фрейда та його послідовників, цей підхід розглядає ментальність як сукупність несвідомих мотивів, архетипів і колективних уявлень, які впливають на поведінку та світосприйняття.

У психоаналітичному підході особлива увага приділяється концепції колективного несвідомого, запропонованій К. Юнгом. Колективне несвідоме включає архетипи - універсальні образи та символи, які формують ментальність людства загалом або окремих культур. Наприклад, архетип героя чи матері може проявлятися в міфах, казках чи релігійних віруваннях, формуючи специфічні риси ментальності. Психоаналітичний підхід також досліджує, як несвідомі конфлікти, страхи чи бажання впливають на колективну ментальність, наприклад, через масові рухи чи ідеології (Васильченко, 2004).

Системно-структурний підхід розглядає ментальність як складну систему, що складається з взаємопов'язаних елементів - когнітивних, емоційних, соціальних і культурних. Цей підхід ґрунтується на ідеї, що ментальність не є статичною, а динамічно розвивається під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. У межах цього підходу ментальність аналізується як структура, що включає різні підсистеми, такі як цінності, норми, уявлення та поведінкові патерни (Кравченко, 2000: 14).

Системно-структурний підхід дозволяє досліджувати ментальність як цілісне явище, враховуючи взаємодію між її компонентами. Наприклад, зміна однієї складової ментальності, такої як релігійні переконання, може вплинути на інші аспекти, наприклад, на соціальні норми чи індивідуальні цінності. Цей підхід також акцентує увагу на динаміці ментальності,

аналізуючи, як вона еволюціонує в часі під впливом глобалізації, технологічного прогресу чи соціальних змін.

У сучасній психології вивчення ментальності часто передбачає синтез кількох підходів, оскільки жоден із них окремо не може повною мірою охопити всю складність цього явища. Наприклад, історико-культурний підхід може поєднуватися з когнітивним для аналізу того, як культурні традиції формують когнітивні схеми. Соціально-психологічний підхід може доповнюватися психоаналітичним для вивчення впливу несвідомих мотивів на групову поведінку. Такий синтетичний підхід дозволяє створювати більш повну картину ментальності, враховуючи її багатогранність.

Ментальність соціальних груп можна визначити як колективну свідомість, що відображає спільні способи мислення, світоглядні орієнтації та поведінкові патерни, притаманні певній групі (Авраменко, 2018). Вона не є статичною, а постійно еволюціонує під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Ментальність формується через взаємодію індивідуальних свідомостей у межах соціального контексту, де ключовими є соціокультурні фактори, такі як традиції, релігія, мова, освіта, мистецтво, економічні умови та політичні інститути. Ці фактори створюють основу для спільного досвіду, який об'єднує індивідів у групу та визначає їхню ідентичність.

Соціокультурні фактори включають широкий спектр елементів, що впливають на формування ментальності. Одним із центральних є культура, яка виступає своєрідним кодом, що структурує сприйняття реальності. Культура задає символи, норми та цінності, які стають основою для колективної ідентичності (Посохова, 2015). Наприклад, у суспільствах із сильною традицією колективізму ментальність соціальних груп часто орієнтована на спільні цілі, взаємодопомогу та підпорядкування

індивідуальних інтересів груповим. Натомість у культурах, де домінує індивідуалізм, ментальність характеризується акцентом на особисту свободу, автономію та самореалізацію (Beugelsdijk, Kostova, & Roth, 2020).

Релігія є ще одним ключовим соціокультурним фактором. Вона не лише формує етичні принципи, а й впливає на світоглядні уявлення про сенс життя, мораль і місце людини у світі. Наприклад, у суспільствах, де домінує християнська традиція, ментальність груп може бути пронизана ідеями милосердя, прощення та надії на вищу справедливість, тоді як у суспільствах із буддистськими чи даоськими традиціями ментальність може тяжіти до гармонії, споглядання та прийняття мінливості світу.

Мова також відіграє важливу роль у формуванні ментальності. Вона є не лише засобом комунікації, а й інструментом, через який соціальні групи осмислюють реальність. Лінгвістичні структури впливають на способи категоризації світу, а лексичні особливості можуть підкреслювати певні цінності чи способи мислення. Наприклад, мови, багаті на терміни, пов'язані з родинними зв'язками, можуть сприяти формуванню ментальності, орієнтованої на сімейні цінності.

Освіта є ще одним важливим фактором, який формує ментальність через передачу знань, цінностей і норм. Освітні системи, що акцентують критичне мислення, сприяють розвитку раціональної та аналітичної ментальності, тоді як системи, орієнтовані на відтворення традицій, можуть зміцнювати консервативні погляди (Дідик, 2014). Крім того, освіта впливає на соціальну мобільність, що, у свою чергу, формує уявлення про можливості самореалізації та місце індивіда в суспільстві.

Економічні умови також мають значний вплив. У суспільствах із високим рівнем економічної нестабільності ментальність соціальних груп може характеризуватися прагненням до виживання, ощадливості та недовір'я до інститутів. Натомість у стабільних економічних системах

ментальність може бути більш орієнтованою на інновації, підприємництво та довгострокове планування.

Соціокультурні фактори впливають на ментальність через низку механізмів, серед яких найважливішими є соціалізація, символізація та інституціоналізація. Соціалізація є первинним процесом, через який індивіди засвоюють норми, цінності та моделі поведінки, притаманні їхній групі (Хутка, 2007). Цей процес відбувається через сім'ю, освіту, релігійні інститути та медіа, які формують уявлення про те, що є “правильним” чи “прийнятним”. Наприклад, у суспільствах із сильною патріархальною традицією соціалізація може формувати ментальність, орієнтовану на чітку гендерну ієрархію.

Символізація є процесом, через який соціокультурні фактори набувають значення через символи, ритуали та міфи. Наприклад, національні свята, історичні наративи чи релігійні обряди створюють спільний символічний простір, який об'єднує групу та зміцнює її ментальність. Ці символи стають частиною колективної пам'яті, яка передається з покоління в покоління.

Інституціоналізація забезпечує стійкість ментальності через створення соціальних інститутів, таких як держава, церква чи освітні заклади. Ці інститути не лише підтримують певні цінності, а й регулюють поведінку, створюючи рамки для відтворення ментальності (Гримич, 1991). Наприклад, авторитарні політичні режими можуть сприяти формуванню ментальності, орієнтованої на покору та лояльність до влади.

Ментальність соціальних груп не є статичною; вона постійно змінюється під впливом соціокультурних трансформацій. Глобалізація, наприклад, сприяє змішуванню культурних традицій, що може призводити до гібридизації ментальності. Водночас технологічний прогрес, зокрема поширення цифрових медіа, змінює способи комунікації та сприйняття інформації, що впливає на ментальність молодших поколінь. У таких

умовах можуть виникати конфлікти між традиційною ментальністю та новими цінностями, що призводить до соціокультурних зрушень.

Крім того, ментальність може зазнавати змін унаслідок криз - економічних, політичних чи екологічних. У такі періоди соціальні групи переосмислюють свої цінності та пріоритети, що може призводити до появи нових моделей поведінки (Тайфел, & Тернер, 1979). Наприклад, у посткризових суспільствах ментальність може зміщуватися від індивідуалізму до солідарності, якщо криза вимагає колективних зусиль для виживання.

Отже, ментальність є психологічним феноменом, який формує основу групової ідентичності, визначає норми поведінки, впливає на сприйняття світу та взаємодію з іншими групами. Психологічні особливості ментальності, такі як стійкість, колективний характер, поєднання раціональних та ірраціональних елементів, а також контекстуальна залежність, роблять її ключовим фактором у розумінні соціальної динаміки. У контексті соціальних груп ментальність виступає як механізм, що забезпечує згуртованість, але водночас може створювати бар'єри для змін чи міжгрупового діалогу.

Вивчення ментальності в психології вимагає використання різноманітних теоретичних підходів і методів. Історико-культурний підхід дозволяє зрозуміти, як ментальність формується в історичному та культурному контексті, когнітивний - як вона проявляється через мислення та сприйняття, соціально-психологічний - як вона залежить від соціальних взаємодій, психоаналітичний - як вона пов'язана з несвідомими процесами, а системно-структурний - як вона функціонує як цілісна система.

Соціокультурні фактори є фундаментальними у формуванні ментальності соціальних груп, оскільки вони створюють контекст, у якому індивіди осмислюють реальність і взаємодіють одне з одним. Культура, релігія, мова, освіта, економічні умови та політичні інститути формують

колективну свідомість через механізми соціалізації, символізації та інституціоналізації. Ці фактори не лише визначають специфіку ментальності, а й забезпечують її стійкість і здатність до трансформації в умовах змін.

1.2 Регіональні ментальності в Україні: минуле і сучасність.

Формування регіональних ментальностей в Україні є складним і багатограним процесом, що бере свій початок у глибокій історичній ретроспективі та відображає унікальний досвід взаємодії різних етнічних, культурних, політичних і соціальних чинників. Регіональні відмінності в ментальності українців сформувалися під впливом тривалого перебування різних частин сучасної України в складі різних державно-політичних утворень, особливостей економічного розвитку, релігійних традицій, а також географічного розташування. Ці фактори, взаємодіючи між собою, створили своєрідний мозаїчний характер української ідентичності, де кожен регіон зберіг певні особливості, які вирізняють його на тлі інших.

Україна, розташована на перехресті Сходу і Заходу, історично була ареною для зіткнення різних цивілізаційних впливів. Її територія тривалий час була поділена між могутніми імперіями та державами, такими як Річ Посполита, Московське царство (згодом Російська імперія), Османська імперія, Австрійська (згодом Австро-Угорська) імперія. Цей поділ мав вирішальний вплив на формування регіональних ментальностей, оскільки кожна імперія приносила власні політичні, адміністративні, культурні та релігійні традиції, які накладалися на локальні особливості.

Західна Україна, зокрема Галичина, Волинь і Буковина, тривалий час перебувала під владою Речі Посполитої, а з кінця XVIII століття - Австрійської імперії. Цей період сприяв формуванню ментальності, орієнтованої на європейські цінності, зокрема індивідуалізм, громадянську активність і сильну релігійну ідентичність, пов'язану з греко-католицькою

церквою. Галичина, наприклад, стала осередком розвитку української національної свідомості в XIX столітті завдяки відносно ліберальній політиці Габсбургів, яка дозволяла функціонування українських культурних і просвітницьких організацій. Така історична траєкторія сприяла формуванню ментальності, що вирізняється високим рівнем національної самосвідомості, патріотизму та орієнтації на європейську інтеграцію (Varnum, & Grossmann, 2020).

Натомість центральна Україна, зокрема землі Наддніпрянщини, перебували під контролем Російської імперії. Цей регіон зазнав сильного впливу російської культури, православ'я та централізованої імперської адміністрації. Політика русифікації, обмеження української мови та культури, а також кріпацтво сформували ментальність, яка поєднувала прагнення до збереження власної ідентичності з певною адаптивністю до імперських реалій. Козацька традиція, що була особливо сильною в цьому регіоні, додала до місцевої ментальності елементи волелюбності, індивідуальної свободи та спротиву зовнішньому тиску, що проявилось в численних повстаннях XVII–XVIII століть.

Південна та східна Україна, включаючи сучасні Одеську, Харківську, Донецьку та Луганську області, формувалися як регіони активної колонізації в XVIII–XIX століттях. Ці землі, які раніше належали до Дикого Поля або перебували під контролем Кримського ханства, заселялися представниками різних етнічних груп, зокрема українцями, росіянами, греками, німцями та іншими.

Такий етнічний і культурний плюралізм сприяв формуванню більш космополітичної ментальності, відкритої до зовнішніх впливів, але водночас менш прив'язаної до національної ідентичності в її класичному розумінні. Індустріалізація Сходу України в XIX–XX століттях, зокрема розвиток Донбасу як промислового центру, додала до місцевої ментальності риси прагматизму, орієнтації на колективну працю та

лояльності до державних структур, які забезпечували економічний розвиток (Лисий, 1995: 38).

Релігія відіграла ключову роль у формуванні регіональних ментальностей в Україні. Греко-католицька церква, що домінувала в Західній Україні, стала не лише духовним, але й культурно-політичним осередком, який сприяв збереженню української ідентичності в умовах полонізації та австрійського правління. Греко-католицизм асоціювався з європейською орієнтацією, що вплинуло на формування ментальності, яка цінувала освіту, громадську активність і національну самобутність.

На противагу цьому, православ'я, яке переважало в Центральній і Східній Україні, перебувало під контролем Російської православної церкви, що часто виступала інструментом русифікації. Це сприяло формуванню ментальності, яка поєднувала глибоку релігійність із певною лояльністю до імперської влади. Водночас козацька традиція та народна релігійність додавали до православної ментальності елементи автономії та спротиву, що проявлялося в підтримці автокефальних рухів у ХХ столітті.

На Півдні України релігійний вплив був менш вираженим через етнічну та культурну різноманітність регіону. Космополітичний характер Одеси чи інших портових міст сприяв формуванню ментальності, яка була більш секулярною та толерантною до різних релігійних і культурних традицій (Шиковець, 2015 : 117).

Економічний розвиток також мав значний вплив на регіональні ментальності. Західна Україна, яка тривалий час залишалася аграрним регіоном, сформувала ментальність, орієнтовану на індивідуальну господарську діяльність, дрібне підприємництво та самозабезпечення. Галицькі селяни, попри економічні труднощі, зберігали міцний зв'язок із землею, що сприяло формуванню цінностей, пов'язаних із працьовитістю, ощадливістю та локальною спільнотою.

Центральна Україна, де кріпацтво було скасовано лише в XIX столітті, розвинула ментальність, що поєднувала селянську традицію з прагненням до соціальної справедливості. Козацька спадщина додавала до цього образу ідеали свободи та самоврядування, що проявилось в розвитку кооперативного руху в XIX–XX століттях.

Схід і Південь України, які зазнали швидкої індустріалізації, сформували ментальність, орієнтовану на колективну працю, урбанізацію та інтеграцію в ширші економічні системи. Донбас, зокрема, став символом промислової культури, де цінувалися дисципліна, працьовитість і лояльність до великих промислових структур. Водночас швидка урбанізація та етнічна різноманітність сприяли формуванню більш гнучкої та адаптивної ментальності Прушківська, & Переверзєва, 2015: 41) (Василівна, 2015: 74).

Мова та культура також відіграли важливу роль у формуванні регіональних ментальностей. Західна Україна, завдяки активному розвитку української літератури, театру та преси в XIX столітті, сформувала ментальність, яка асоціювалася з високим рівнем національної свідомості та культурної самобутності. Центральна Україна, попри обмеження на українську мову в Російській імперії, зберегла фольклорну традицію, яка стала основою для формування національної ідентичності в XIX–XX століттях. Схід і Південь, де російська мова часто домінувала в міському середовищі, сформували більш двомовну ментальність, яка була відкритою до міжкультурного діалогу, але менш прив'язаною до виключно української ідентичності.

Західна Україна, що охоплює такі регіони, як Львівщина, Івано-Франківщина, Тернопільщина, Закарпаття та Чернівецька область, історично формувалася під впливом європейських культур, зокрема Австро-Угорської імперії та Польщі. Це зумовило глибоко вкорінений традиціоналізм, що проявляється у пошані до сімейних цінностей,

релігійності та збереженні культурних традицій. Ментальність західноукраїнців часто асоціюється з сильною національною самосвідомістю, яка сформувалася в умовах боротьби за збереження української ідентичності під іноземним пануванням.

Для західноукраїнського менталітету характерна висока цінність індивідуальної відповідальності та самодостатності. Ця риса проявляється в культивуванні працьовитості, ощадливості та прагнення до збереження локальних традицій, таких як обряди, фольклор і релігійні свята (Василівна, 2015: 74).

Релігія, зокрема греко-католицька церква, відіграє ключову роль у формуванні світогляду, надаючи ментальності західноукраїнців рис духовної згуртованості та моральної стійкості. Водночас західний регіон демонструє певну консервативність, що може проявлятися у скептицизмі до радикальних змін чи зовнішніх впливів, які сприймаються як загроза традиційному способу життя.

Ще однією особливістю є орієнтація на європейські цінності, що пояснюється історичною близькістю до Центральної Європи. Західноукраїнці часто асоціюють себе з європейським культурним простором, що впливає на їхнє прагнення до демократії, громадянської активності та підтримки євроінтеграційних процесів. Ця ментальна відкритість до Заходу поєднується з глибоким патріотизмом, що робить регіон осередком націоналістичного дискурсу (Василівна, 2015: 74).

Східна Україна, до якої належать Донецька, Луганська, Харківська та Дніпропетровська області, формувалася в умовах індустріалізації та значного впливу російської культури, зокрема через тривале перебування в складі Російської імперії та Радянського Союзу. Ментальність східноукраїнців часто характеризується прагматизмом, орієнтацією на економічну стабільність і практичне мислення, зумовлене промисловим характером регіону.

Для східного менталітету типовим є акцент на колективній праці та солідарності, що сформувалися в контексті шахтарських і заводських спільнот. Ця колективістська свідомість проявляється у високій цінності взаємодопомоги та лояльності до робочого середовища. Водночас тривалий вплив радянської ідеології сприяв формуванню певної ностальгії за стабільністю, що асоціюється з минулим, а також скептицизму до швидких політичних чи культурних трансформацій.

Східноукраїнська ментальність вирізняється толерантністю до культурного розмаїття, що пояснюється етнічною неоднорідністю регіону та історичною присутністю російськомовного населення. Однак ця толерантність може поєднуватися з менш вираженою національною самосвідомістю порівняно із Західною Україною. Східноукраїнці схильні надавати перевагу економічним і соціальним питанням над ідеологічними, що робить їх менталітет більш утилітарним і орієнтованим на вирішення практичних завдань (Орловська, 1996: 149).

Центральна Україна, що включає Київську, Черкаську, Полтавську, Вінницьку та інші області, є своєрідним культурним і ментальним мостом між іншими регіонами. Цей регіон історично був осередком козацької культури, що вплинуло на формування ментальності, орієнтованої на свободу, індивідуалізм і водночас прагнення до гармонії. Центральноукраїнський менталітет можна охарактеризувати як компромісний, що відображає здатність поєднувати риси інших регіонів.

Для мешканців Центральної України характерна поміркованість у поглядах, що проявляється у прагненні уникати крайнощів як у політичних, так і в культурних питаннях. Ця риса зумовлена географічним розташуванням регіону, яке історично сприяло обміну ідеями, традиціями та впливами між Сходом і Заходом. Центральноукраїнці часто демонструють гнучкість і адаптивність, що дозволяє їм знаходити спільну мову з представниками інших регіонів.

Релігія в Центральній Україні, переважно православ'я, відіграє важливу, але менш домінуючу роль, ніж на Заході. Ментальність регіону також відображає глибоку повагу до землі та аграрних традицій, що проявляється у прив'язаності до сільського способу життя, навіть у міських умовах. Ця прив'язаність до природи та локальної культури сприяє формуванню ментального балансу, який поєднує прагнення до прогресу з повагою до традицій.

Південна Україна, що охоплює Одеську, Миколаївську, Херсонську області та Крим, вирізняється космополітичною ментальністю, зумовленою багатонаціональним складом і портовим характером регіону. Історично Південь був осередком торгівлі, міграцій і культурного обміну, що сформувало менталітет, відкритий до новизни, змін і зовнішніх впливів. Для південноукраїнців характерна гнучкість і підприємливість, що проявляється у швидкій адаптації до нових умов і готовності до інновацій. Ця ментальність тісно пов'язана з економічною активністю регіону, зокрема торгівлею та морським господарством. Південний менталітет також вирізняється почуттям гумору, легкістю у спілкуванні та певною іронічністю, що особливо помітно в одеській культурі (Чайка, & де Гаас, 2014).

Релігійність на Півдні менш виражена, ніж у інших регіонах, що пояснюється етнічною та культурною різноманітністю. Водночас ментальність південноукраїнців характеризується індивідуалізмом і свободолобством, що може межувати з певною недовірою до централізованих інститутів. Ця риса робить регіон схильним до автономії у світогляді та поведінці.

Глобалізація, що характеризується інтенсифікацією культурних, економічних і інформаційних обмінів, створює нові умови для формування ментальностей. В Україні цей процес проявляється через поширення цифрових технологій, доступ до глобальних інформаційних потоків,

міграційні процеси та інтеграцію до світових економічних і культурних систем. Глобалізація сприяє формуванню гібридних ідентичностей, коли традиційні цінності регіональних спільнот поєднуються з універсальними ідеями індивідуалізму, споживацтва та космополітизму (Чепа, 2013).

Одним із ключових аспектів впливу глобалізації є зміна інформаційного середовища. Розповсюдження соціальних мереж, стрімінгових платформ і глобальних медіа створює нові канали для сприйняття світу, що впливають на регіональні ментальності. Наприклад, молоде покоління в Україні, незалежно від регіону, дедалі більше орієнтується на глобальні культурні тренди, такі як західна поп-культура, екологічна свідомість чи ідеї гендерної рівності. Це призводить до поступового послаблення традиційних локальних цінностей, таких як патріархальність чи орієнтація на колективізм, на користь індивідуалістичних моделей поведінки (Чепа, 2013)..

Водночас глобалізація не є однорідним процесом і часто викликає реакцію у вигляді локалізації - прагнення зберегти регіональну ідентичність. У Західній Україні, наприклад, де історично сильні традиції націоналізму та релігійності, глобалізація може сприйматися як загроза культурній самобутності, що призводить до акцентування місцевих традицій, мови та історичної пам'яті. Натомість у східних і південних регіонах, де історично більше мультикультурних впливів, глобалізація частіше сприймається як можливість інтеграції до ширшого світу, що сприяє формуванню більш відкритої, космополітичної ментальності (Чепа, 2013)..

Суспільні трансформації в Україні, зокрема після 2014 року, відіграють не менш важливу роль у зміні регіональних ментальностей. Політичні, економічні та соціальні потрясіння, спричинені революційними подіями, війною та реформами, активізували процеси переосмислення

ідентичності. Ці зміни мають як загальнонаціональний, так і регіональний вимір (Ціммерман, & Чатті, 2014).

На загальнонаціональному рівні спостерігається посилення патріотичних настроїв і консолідація навколо ідеї національної єдності. Цей процес частково нівелює регіональні відмінності, створюючи спільний наратив, заснований на цінностях свободи, демократії та європейської інтеграції.

Однак регіональні ментальності зберігають свою специфіку через історичні, культурні та мовні відмінності. Наприклад, у центральній Україні, де традиційно сильна аграрна культура, ментальність зберігає риси консерватизму та прив'язаності до землі, але водночас адаптується до сучасних викликів через урбанізацію та економічні реформи.

У східних регіонах, які історично були більш індустріалізованими та мультикультурними, суспільні зміни сприяють переосмисленню пострадянської спадщини. Тут ментальність трансформується від орієнтації на індустріальну економіку та колективізм до більш індивідуалістичних і ринкових цінностей. Однак цей процес супроводжується певною ностальгією за стабільністю радянських часів, що створює напругу між традиційними та новими цінностями.

Південні регіони, такі як Одеса чи Херсонщина, демонструють унікальну динаміку, де мультикультурність і портове розташування історично формували відкриту, торгівельну ментальність. Під впливом глобалізації та суспільних змін ці регіони дедалі більше інтегруються до глобальних економічних мереж, що сприяє формуванню гнучкої, адаптивної ментальності, орієнтованої на підприємництво та культурний обмін.

Регіональні ментальності в Україні формувалися століттями під впливом історичних подій, таких як поділи між імперіями, міграції, війни та культурні обміни (Шиковець, 2015). Західна Україна, наприклад, зберігає

сильну орієнтацію на національну ідентичність, релігійність і традиційні сімейні цінності. Однак під впливом глобалізації та міграційних процесів, особливо до країн Західної Європи, тут формується більш індивідуалістична ментальність, яка поєднує повагу до традицій із сучасними ідеями мобільності та самореалізації.

У центральній Україні, де аграрна культура історично домінувала, трансформація ментальності відбувається повільніше. Тут зберігається сильна прив'язаність до локальних громад і традиційних способів життя, але урбанізація та зростання середнього класу сприяють поступовому прийняттю глобальних цінностей, таких як споживацтво чи екологічна свідомість.

Східні регіони, які зазнали значного впливу індустріалізації та радянської ідеології, переживають складний процес переосмислення ідентичності. Глобалізація та суспільні зміни, зокрема декомунізація, сприяють поступовому відходу від пострадянських цінностей до більш сучасних, ринково орієнтованих моделей поведінки. Однак цей процес ускладнюється через економічні виклики та історичну пам'ять, яка зберігає певну лояльність до радянського минулого.

Південні регіони, завдяки своїй мультикультурній спадщині, демонструють найбільшу відкритість до глобалізаційних впливів. Тут ментальність трансформується у бік космополітизму, що проявляється у високій адаптивності до змін, підприємницькому духу та толерантності до культурного розмаїття (Шиковець, 2015).

Трансформація регіональних ментальностей в Україні під впливом глобалізації та суспільних змін не є однорідним або безконфліктним процесом. Одним із ключових викликів є напруга між глобальними та локальними цінностями. У регіонах із сильною традиційною ідентичністю глобалізація може сприйматися як загроза, що призводить до зростання локалізаційних рухів. Водночас у більш урбанізованих і мультикультурних

регіонах глобалізація сприяє швидшій адаптації до нових реалій, але може послаблювати зв'язок із локальною культурою (Варналій, Павлюк, & Шевченко, 2003).

Іншим викликом є нерівномірність трансформаційних процесів. Урбанізовані центри, такі як Київ, Львів чи Одеса, швидше адаптуються до глобальних трендів, тоді як сільські регіони зберігають консервативніші ментальні моделі. Це створює культурний і ціннісний розрив між містом і селом, що може ускладнювати формування єдиної національної ідентичності (Мазіна, 2016).

Перспективи трансформації регіональних ментальностей в Україні пов'язані з подальшою інтеграцією до глобального світу, розвитком освіти та інформаційних технологій, а також із внутрішніми реформами, спрямованими на консолідацію суспільства. Формування гібридних ментальностей, які поєднують локальну самотність із глобальними цінностями, може стати основою для створення сучасної української ідентичності, що враховує регіональну різноманітність.

Отже, регіональні ментальності в Україні сформувалися як результат складної взаємодії історичних, політичних, релігійних, економічних і культурних чинників. Західна Україна вирізняється європейською орієнтацією та сильною національною самосвідомістю, Центральна Україна поєднує волелюбність із адаптивністю до реалій, а Схід і Південь демонструють космополітичність і прагматизм, зумовлені етнічною різноманітністю та індустріалізацією. Ці відмінності не є абсолютними, але вони створюють унікальний мозаїчний характер української ідентичності, який продовжує еволюціонувати в сучасних умовах.

Трансформація регіональних ментальностей в Україні під впливом глобалізації та суспільних змін є каталізатором змін, сприяючи поширенню універсальних цінностей, таких як індивідуалізм і космополітизм, але водночас викликає реакцію у вигляді локалізації та захисту регіональної

ідентичності. Суспільні зміни, зокрема політичні та економічні реформи, посилюють консолідацію національної ідентичності, але регіональні відмінності залишаються значущими.

1.3. Феномен регіональної ментальності вимушених переселенців в умовах війни

Вимушене переселення є однією з найскладніших життєвих ситуацій, що вимагає від людини значних психологічних, соціальних та емоційних зусиль для адаптації до нових умов. Вимушені переселенці, які залишають свої домівки внаслідок війни, стикаються з набором викликів, що впливають на їхню психологічну стійкість, ідентичність та здатність інтегруватися в нове середовище (Малиха, 2015). Адаптація до нових умов проживання охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні аспекти.

Адаптація вимушених переселенців до нових умов проживання є комплексним процесом, що включає пристосування до нових соціальних, культурних, економічних і побутових реалій. На психологічному рівні адаптація передбачає здатність особи справлятися зі стресом, перебудовувати власну ідентичність, встановлювати нові соціальні зв'язки та відновлювати відчуття контролю над своїм життям (Могильова, 2023).

Вимушене переселення часто супроводжується втратами – домівки, роботи, соціального статусу, близьких людей, а також звичного способу життя, що робить адаптацію особливо складною. Цей процес можна розглядати через призму теорії стресу та копіngu, де адаптація є результатом взаємодії між зовнішніми стресорами та внутрішніми ресурсами людини (Лазарус, 1966).

Основними психологічними викликами для вимушених переселенців є втрата стабільності, невизначеність майбутнього та необхідність швидкого пристосування до незнайомого середовища. На відміну від

добровільної міграції, вимушене переселення характеризується відсутністю вибору, що посилює відчуття безпорадності та втрати контролю. Це може призводити до високого рівня стресу, тривожності, депресивних станів і навіть посттравматичних розладів, особливо якщо переселення пов'язане з травматичними подіями (Литвин, 2016).

Процес адаптації вимушених переселенців умовно можна поділити на кілька етапів, кожен з яких має свої психологічні особливості. Перший етап – це шок і дезорієнтація. На цьому етапі людина переживає гостре відчуття втрати та розгубленості через різку зміну середовища. Нове місце проживання може сприйматися як чуже, а культурні, мовні чи соціальні відмінності посилюють відчуття ізоляції. Емоційний стан на цьому етапі часто характеризується тривогою, страхом і ностальгією за втраченим домом (Тітар, 2016).

Другий етап - це період активного копіngu, коли переселенець починає шукати способи пристосування до нових умов. На цьому етапі важливу роль відіграють стратегії подолання стресу. Деякі люди використовують проблемно-орієнтований копінг, намагаючись знайти роботу, житло чи нові соціальні зв'язки. Інші можуть вдаватися до емоційно-орієнтованого копіngu, зосереджуючись на управлінні власними емоціями через саморефлексію, медитацію чи пошук психологічної підтримки. Однак у разі недостатньої підтримки або ресурсів цей етап може затягуватися, що призводить до фрустрації та зниження мотивації (Міхеєва, & Середа, 2015).

Третій етап - це інтеграція та стабілізація, коли переселенець починає відчувати себе частиною нового середовища. На цьому етапі формується нова ідентичність, яка поєднує елементи попереднього життя та нових реалій. Людина поступово відновлює відчуття безпеки, стабільності та приналежності. Однак повна інтеграція можлива лише за умови прийняття

з боку нової громади та наявності можливостей для самореалізації (Новікова, Амоша, Антонюк, 2016).

Успішність адаптації вимушених переселенців залежить від низки психологічних факторів, які можна умовно поділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх факторів належать індивідуальні особливості особи, такі як резилієнтність, емоційна стійкість, гнучкість мислення та мотивація.

Резилієнтність, або психологічна стійкість, є ключовим фактором, що допомагає переселенцям справлятися з травмами та невизначеністю. Люди з високим рівнем резилієнтності здатні знаходити сенс у складних обставинах, адаптуватися до змін і зберігати позитивний погляд на майбутнє. Гнучкість мислення також відіграє важливу роль, оскільки дозволяє переселенцям швидше засвоювати нові норми, цінності та моделі поведінки.

Емоційна стійкість допомагає справлятися з негативними емоціями, такими як страх, сум чи гнів, які є неминучими на початкових етапах адаптації. Водночас низький рівень емоційної стійкості може призводити до розвитку депресії або тривожних розладів, що ускладнюють інтеграцію (Песоцька, 2022).

Мотивація до адаптації, своєю чергою, залежить від особистих цілей і цінностей. Наприклад, переселенці, які бачать у новому середовищі можливості для розвитку чи безпеки для своєї сім'ї, мають вищі шанси на успішну адаптацію.

До зовнішніх факторів належать соціальна підтримка, доступ до ресурсів і рівень прийняття з боку нової громади. Соціальна підтримка, чи то від сім'ї, друзів, чи громадських організацій, є критично важливою для зниження стресу та формування відчуття приналежності (Боняк, 2023). Наявність доступу до роботи, освіти, медичних послуг і житла також значно полегшує адаптацію. Водночас дискримінація, ксенофобія чи ізоляція з

боку місцевих жителів можуть посилювати відчуття відчуження та ускладнювати інтеграцію.

Культурні відмінності між попереднім і новим місцем проживання відіграють значну роль у процесі адаптації. Вимушені переселенці часто стикаються з необхідністю адаптуватися до нових соціальних норм, цінностей і традицій, що може викликати культурний шок.

Соціальний капітал, тобто мережа соціальних зв'язків, також є ключовим фактором адаптації. Переселенці, які втратили свої соціальні мережі через переїзд, можуть відчувати ізоляцію, що негативно впливає на їхній психологічний стан.

Формування нових зв'язків у новому середовищі вимагає часу та зусиль, але є необхідним для успішної інтеграції. Участь у громадських заходах, релігійних організаціях чи волонтерських ініціативах може сприяти відновленню соціального капіталу та підвищенню відчуття приналежності (Міллер, & Расмусен, 2017).

Емоційний стан вимушених переселенців значною мірою визначає їхню здатність адаптуватися. Почуття втрати, туги за домом і невизначеності можуть призводити до зниження самооцінки та мотивації. Водночас позитивні емоції, пов'язані з новими можливостями чи підтримкою, можуть сприяти адаптації.

Когнітивні аспекти, такі як сприйняття нової реальності та здатність до рефреймінгу (переосмислення ситуації в позитивному ключі), також відіграють важливу роль. Наприклад, переселенці, які здатні бачити у своєму переїзді нові можливості, легше долають труднощі, ніж ті, хто зосереджується виключно на втратах.

Регіональна ментальність, як сукупність цінностей, норм, стереотипів, традицій та поведінкових моделей, притаманних певному регіону, формує унікальний соціокультурний контекст, який впливає на сприйняття переселенців місцевими громадами, їхню готовність до

взаємодії та створення умов для успішної адаптації. В Україні, з її історично сформованою регіональною різноманітністю, цей феномен набуває особливого значення, адже ментальні особливості різних регіонів можуть як сприяти, так і ускладнювати інтеграційні процеси.

Регіональна ментальність формується під впливом історичних, економічних, культурних і політичних чинників, що протягом тривалого часу визначали розвиток окремих територій України. Наприклад, західні регіони України, які історично перебували під впливом європейських культур, характеризуються більш вираженою індивідуалістичною орієнтацією, патріотичними настроями та сильною прив'язкою до локальних традицій.

Натомість східні регіони, які тривалий час перебували в орбіті російського культурного впливу, можуть демонструвати більшу схильність до колективізму, лояльність до ширшої ідентичності та меншу акцентованість на етнічній самобутності. Центральна Україна, як своєрідний перехідний регіон, поєднує риси обох ментальностей, створюючи гетерогенний соціокультурний простір. Південні регіони, зі своєю мультикультурною історією, часто вирізняються толерантністю до різноманітності, але водночас можуть мати слабшу регіональну ідентичність через змішування культур.

Ці ментальні особливості формують у місцевих громад своєрідний "фільтр", через який вони сприймають вимушених переселенців. Ментальність визначає, наскільки громада готова приймати "чужих", як вона інтерпретує їхню інакшість і які стратегії взаємодії обирає. Наприклад, громади з високим рівнем локальної ідентичності можуть сприймати переселенців як потенційну загрозу своїм традиціям, тоді як більш космополітичні регіони можуть бути відкритішими до інтеграції (Коваль, & Сидоренко, 2020).

Соціокультурний вимір інтеграції вимушених переселенців значною мірою залежить від того, наскільки ментальність приймаючої громади збігається з культурними цінностями та поведінковими моделями переселенців. У регіонах із сильною локальною ідентичністю, таких як Західна Україна, інтеграція може ускладнюватися через очікування швидкої асиміляції. Місцеві громади можуть вимагати від переселенців адаптації до місцевих традицій, мови та способу життя, що створює додатковий тиск на тих, хто прибуває з інших регіонів із відмінними культурними кодами. Наприклад, переселенці зі східних регіонів, які можуть мати російськомовну ідентичність або слабшу прив'язку до української етнічної культури, можуть стикатися з упередженнями або відчуттям відчуження.

Натомість у регіонах із більш гетерогенним культурним середовищем, таких як південні міста України, інтеграція може бути полегшена завдяки толерантності до різноманітності. Мультикультурна ментальність таких громад сприяє формуванню інклюзивного середовища, де переселенці мають більше можливостей зберегти власну ідентичність, не відчуваючи тиску до повної асиміляції. Проте навіть у таких регіонах можуть виникати виклики, якщо місцева ментальність характеризується слабкою соціальною згуртованістю, що ускладнює формування міцних зв'язків між переселенцями та місцевими жителями (Ткаченко, & Дрозд, 2019).

Психологічний аспект інтеграції тісно пов'язаний із ментальними установками як приймаючих громад, так і самих переселенців. У громадах із високим рівнем недовіри до “чужих” або стереотипного сприйняття переселенців як “обтяження” чи “конкурентів” за ресурси (робочі місця, соціальні послуги), інтеграція може гальмуватися. Такі установки часто є наслідком регіональної ментальності, яка формує уявлення про межі “свого” і “чужого”. Наприклад, у регіонах із сильною історичною пам'яттю

про конфлікти чи економічні труднощі місцеві жителі можуть проектувати свої страхи та невдоволення на переселенців, що ускладнює їхню соціальну адаптацію.

З іншого боку, самі переселенці також приносять із собою власні ментальні установки, сформовані їхньою регіональною ідентичністю. Наприклад, переселенці зі східних регіонів, де домінує індустріальна культура та колективістські цінності, можуть відчувати труднощі з адаптацією до індивідуалістичнішого середовища західних регіонів. Ці психологічні бар'єри посилюються, якщо переселенці стикаються з дискримінацією чи стереотипами, що базуються на регіональних відмінностях, таких як мова, релігійні практики чи політичні погляди (Ткаченко, & Дрозд, 2019).

Комунікація є ключовим інструментом подолання ментальних бар'єрів і сприяння інтеграції. Регіональна ментальність впливає на те, як громади вибудовують діалог із переселенцями. У регіонах із високим рівнем соціального капіталу та традиціями громадської активності (наприклад, у Західній Україні) комунікація може бути більш структурованою та організованою через громадські ініціативи, волонтерські рухи чи релігійні об'єднання. Такі громади часто створюють платформи для діалогу, які допомагають переселенцям відчутися себе частиною спільноти.

Однак у регіонах із менш розвиненим соціальним капіталом або слабкою традицією громадської взаємодії комунікація може бути обмеженою, що призводить до ізоляції переселенців. Наприклад, у сільських громадах, де ментальність часто базується на замкненості та традиціоналізмі, переселенці можуть залишатися на периферії соціального життя, якщо не буде створено спеціальних механізмів для їхньої інтеграції.

Для успішної інтеграції вимушених переселенців необхідно враховувати регіональну ментальність і розробляти стратегії, які б сприяли

гармонізації взаємодії між місцевими громадами та новоприбулими. Одним із підходів є створення міжкультурних платформ, які б сприяли обміну досвідом і цінностями. Такі платформи можуть включати спільні культурні заходи, освітні програми чи громадські ініціативи, які б допомагали долати стереотипи та будувати довіру (Песоцька, 2022).

Іншим важливим аспектом є залучення місцевих лідерів думок, які можуть відігравати роль посередників між громадою та переселенцями. У регіонах із сильною релігійною ментальністю, наприклад, церква може стати важливим інститутом, що сприяє інтеграції через проповідкування толерантності та солідарності. Освітні програми, спрямовані на підвищення культурної чутливості місцевих жителів, також можуть допомогти зменшити упередження та сприяти інклюзивному середовищу (Зінченко, 2015).

Воєнний досвід є травматичним і багатошаровим, включаючи втрату домівки, близьких, безпеки та звичного способу життя. Для вимушених переселенців війна стає не лише зовнішньою подією, а й внутрішнім переживанням, що кардинально змінює сприйняття світу.

Одним із ключових аспектів є втрата стабільності та передбачуваності, що лежать в основі людської ментальності. Звична картина світу, побудована на відчутті контролю над власним життям, руйнується, що призводить до когнітивного дисонансу. Переселенці змушені переосмислювати базові уявлення про безпеку, довіру до соціальних інститутів і власну ідентичність (Корпач, & Сидорук, 2018).

Травматичний досвід війни, зокрема перебування під обстрілами, втрата майна чи рідних, формує стан посттравматичного стресу, який може проявлятися як у відчуженні від суспільства, так і в підвищеній чутливості до соціальних взаємодій. Водночас цей досвід сприяє розвитку адаптивних механізмів.

Ментальність переселенців поступово набуває рис стійкості та гнучкості, оскільки виживання в умовах війни вимагає швидкого пристосування до невизначеності (Могильова, 2023). Наприклад, люди, які раніше покладалися на стабільність соціального порядку, змушені розвивати нові стратегії виживання, такі як пошук альтернативних джерел доходу, адаптація до нових культурних середовищ чи створення нових соціальних зв'язків.

Переміщення до нових регіонів чи країн додає до воєнного досвіду низку соціальних викликів, які також трансформують ментальність переселенців. Одним із ключових є проблема інтеграції в нове суспільство.

У межах України переселенці часто стикаються з упередженнями, стереотипами чи навіть дискримінацією з боку місцевих громад. Це може викликати відчуття ізоляції, що посилює психологічний тиск. У таких умовах ментальність переселенців еволюціонує в бік посилення самосвідомості та самоідентифікації. Вони починають активніше відстоювати свою гідність, формуючи нову ідентичність, яка поєднує елементи їхньої попередньої культури з новими реаліями (Могильова, 2023).

Іншим важливим аспектом є економічні труднощі. Втрата роботи, обмежений доступ до ресурсів і необхідність починати життя заново змушують переселенців переосмислювати свої цінності. Якщо раніше ментальність могла бути орієнтована на стабільність і довгострокові плани, то в нових умовах вона трансформується в бік прагматизму та короткострокового мислення. Переселенці вчаться цінувати сьогодення, адаптуватися до обмежених можливостей і знаходити нові способи самореалізації. Наприклад, багато хто відкриває в собі підприємницькі здібності, освоює нові професії чи активно долучається до волонтерської діяльності, що дає змогу відчувати власну значущість.

Соціальні виклики також впливають на міжособистісні стосунки. Переселенці часто втрачають попередні соціальні мережі, що змушує їх будувати нові зв'язки. Це сприяє розвитку емпатії, солідарності та колективної відповідальності. Ментальність переселенців поступово набуває рис спільнотності, коли індивідуальні потреби підпорядковуються потребам групи. Водночас у деяких випадках ізоляція та недовіра до нового оточення можуть призводити до замкнутості, що ускладнює інтеграцію.

Воєнний досвід і соціальні виклики також впливають на екзистенційний рівень ментальності переселенців. Втрата звичного світу змушує їх переосмислювати сенс життя, власні цілі та місце в суспільстві. Цей процес може бути болісним, оскільки супроводжується екзистенційною кризою, коли попередні цінності втрачають актуальність (Шиковець, 2015). Проте саме в таких умовах формується нова ментальність, орієнтована на пошук сенсу через активну дію. Переселенці часто знаходять мотивацію в допомозі іншим, участі в громадських ініціативах чи творчій самореалізації.

Екзистенційна трансформація також пов'язана з переглядом ставлення до часу. Якщо до війни ментальність могла бути орієнтована на майбутнє, то в умовах невизначеності вона зміщується до сьогодення. Переселенці вчаться цінувати момент, що може проявлятися в підвищеній увазі до сімейних цінностей, турботи про близьких чи простих радощів життя. Водночас це може супроводжуватися відчуттям втрати перспективи, що вимагає додаткових зусиль для відновлення віри в майбутнє.

Особливістю трансформації ментальності вимушених переселенців в Україні є її зв'язок із національною ідентичністю. Воєнний досвід посилює почуття патріотизму та приналежності до української культури. Переселенці, які втратили свої домівки через війну, часто стають активними учасниками культурних і соціальних ініціатив, спрямованих на збереження української ідентичності (Міхеєва, & Середя, 2015). Це проявляється в

участі у волонтерських рухах, підтримці української мови та культури, а також у створенні нових форм солідарності.

Водночас переміщення до інших регіонів чи країн може викликати конфлікт ідентичностей. Переселенці змушені балансувати між збереженням власної культурної спадщини та адаптацією до нових умов. Цей процес сприяє формуванню гібридної ідентичності, яка поєднує локальні особливості їхнього попереднього місця проживання з новими культурними впливами. Така трансформація робить ментальність переселенців більш відкритою до діалогу та інклюзивності, хоча й може супроводжуватися внутрішнім напруженням.

Отже, психологічна адаптація вимушених переселенців до нових умов проживання охоплює емоційні, когнітивні, поведінкові та соціальні аспекти. Основними викликами є втрата стабільності, культурні бар'єри та необхідність перебудови ідентичності. Успішність адаптації залежить від внутрішніх ресурсів особи, таких як резиліентність і гнучкість, а також від зовнішніх факторів, зокрема соціальної підтримки та прийняття з боку нової громади.

Регіональна ментальність в Україні є важливим чинником, що визначає успішність інтеграції вимушених переселенців у приймаючих громадах. Вона впливає на соціокультурні, психологічні та комунікативні аспекти цього процесу, формуючи як можливості, так і виклики. У регіонах із сильною локальною ідентичністю інтеграція може ускладнюватися через очікування асиміляції, тоді як у мультикультурних регіонах вона може бути полегшена завдяки толерантності до різноманітності. Психологічні бар'єри, зумовлені ментальними установками, та комунікативні виклики потребують цілеспрямованих стратегій, таких як міжкультурний діалог, залучення місцевих лідерів і створення інклюзивних платформ.

Воєнний досвід руйнує попередні уявлення про світ, але водночас стимулює розвиток адаптивних механізмів, які дозволяють переселенцям

знаходити нові сенси та стратегії виживання. Соціальні виклики, такі як інтеграція, економічні труднощі та втрата соціальних зв'язків, сприяють формуванню гнучкості, емпатії та нової ідентичності. Унікальним аспектом є посилення національної свідомості, що робить переселенців активними учасниками суспільних процесів. У підсумку, ментальність вимушених переселенців трансформується в бік більшої відкритості, стійкості та готовності до змін.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Ментальність є психологічним явищем, яке формує основу групової ідентичності, визначає поведінкові норми, впливає на світосприйняття та взаємодію між групами. Її психологічні характеристики, такі як стабільність, колективізм, поєднання раціонального з ірраціональним та залежність від контексту, роблять її ключовим елементом у розумінні соціальних процесів. У соціальних групах ментальність сприяє згуртованості, але може ускладнювати зміни чи діалог між групами.

Дослідження ментальності в психології потребує різноманітних підходів. Історико-культурний підхід розкриває її формування в історичному та культурному контексті, когнітивний аналізує її через мислення й сприйняття, соціально-психологічний акцентує на впливі соціальних взаємодій, психоаналітичний досліджує зв'язок із несвідомим, а системно-структурний розглядає її як цілісну систему.

Соціокультурні чинники відіграють вирішальну роль у формуванні ментальності груп, створюючи умови для осмислення реальності та взаємодії. Культура, релігія, мова, освіта, економіка й політичні інститути формують колективну свідомість через соціалізацію, символи та інститути. Ці чинники забезпечують як стійкість ментальності, так і її здатність до змін у нових умовах.

В Україні регіональні ментальності сформувалися під впливом історичних, політичних, релігійних, економічних і культурних факторів. Західна Україна вирізняється європейською спрямованістю та сильною національною свідомістю, Центральна Україна поєднує свободу з адаптивністю, а Схід і Південь характеризуються космополітизмом і прагматизмом через етнічну різноманітність та індустріальний розвиток. Ці відмінності формують мозаїчну українську ідентичність, яка продовжує розвиватися.

Глобалізація та суспільні зміни впливають на регіональні ментальності, сприяючи універсальним цінностям, як-от індивідуалізм і космополітизм, але також викликають захист локальної ідентичності. Політичні й економічні реформи посилюють національну єдність, хоча регіональні особливості залишаються важливими.

Психологічна адаптація вимушених переселенців охоплює емоційні, когнітивні, поведінкові та соціальні аспекти. Основні труднощі включають втрату стабільності, культурні бар'єри та потребу в переосмисленні ідентичності. Успіх адаптації залежить від особистих якостей, таких як резилієнтність і гнучкість, а також від зовнішньої підтримки, зокрема прийняття громадою.

Регіональна ментальність в Україні впливає на інтеграцію переселенців, визначаючи соціокультурні, психологічні та комунікативні аспекти. У регіонах із сильною локальною ідентичністю інтеграція може ускладнюватися через очікування асиміляції, тоді як мультикультурні регіони сприяють їй завдяки толерантності. Психологічні та комунікативні бар'єри вимагають стратегій, таких як міжкультурний діалог, залучення лідерів і створення інклюзивних платформ.

Воєнний досвід руйнує попередні уявлення, але сприяє розвитку адаптивних механізмів, допомагаючи переселенцям знаходити нові сенси та стратегії. Соціальні виклики, як-от інтеграція, економічні труднощі й

втрата зв'язків, розвивають гнучкість, емпатію та нову ідентичність. Посилення національної свідомості робить переселенців активними учасниками суспільства, а їхня ментальність трансформується в бік відкритості, стійкості та готовності до змін.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕНТАЛЬНОСТІ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ДОНБАСУ

2.1. Організація та методичне забезпечення емпіричного дослідження.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей ментальності внутрішніх переселенців з Донбасу проводилося для вивчення змін у їхній колективній самооцінці, національному самоставленні та сприйнятті національної ідентичності. Це дослідження стало важливим етапом для оцінки того, як зміни в соціальному середовищі, пов'язані з переміщенням, впливають на психоемоційний стан і соціальну адаптацію цієї групи осіб.

Участь у дослідженні взяли 30 вимушених переселенців (15 чоловіків й 15 жінок, віком від 17 до 69 років), 20 із яких змінили місце проживання після початку повномасштабного воєнного вторгнення, а 10 змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення. Дослідження проводилося в режимі онлайн за допомогою сервісу Google Forms.

У дослідженні були використані такі методики:

1. Методика семантичного диференціалу.

Методика семантичного диференціалу, розроблена Чарльзом Осгудом у 1950-х роках, є одним із найпоширеніших інструментів для вимірювання суб'єктивного сприйняття об'єктів, понять або явищ через оцінку їх за біполярними шкалами. Ця методика ґрунтується на припущенні, що оцінка об'єкта може бути виражена через три основні виміри: оцінка (evaluation), сила (potency) та активність (activity). Наприклад, респондент оцінює поняття за шкалами типу «добрий–злий»,

«сильний–слабкий» або «активний–пасивний», що дозволяє отримати кількісні дані про емоційне та когнітивне ставлення до об'єкта.

У процесі застосування методики респонденту пропонується оцінити досліджуваний об'єкт за набором біполярних шкал, кожна з яких має градацію (зазвичай від -3 до +3 або від 1 до 7). Кожна шкала відображає певний аспект сприйняття, а сукупність відповідей дозволяє побудувати семантичний профіль об'єкта.

Перевагою методики є її гнучкість: набір шкал може бути адаптований до конкретного контексту, наприклад, для оцінки регіональної ідентичності чи стереотипів щодо певної соціальної групи. У контексті дослідження мешканців Донбасу семантичний диференціал може використовуватися для оцінки таких аспектів, як сприйняття їхньої соціальної активності, моральних якостей чи впливовості в суспільстві.

Методика є надійною завдяки стандартизованому підходу до аналізу даних, який передбачає статистичну обробку результатів, включаючи факторний аналіз для виявлення основних вимірів сприйняття. Однак її обмеженням є залежність від суб'єктивного вибору шкал дослідником, що може вплинути на валідність результатів. Крім того, методика вимагає від респондентів певного рівня рефлексії та розуміння абстрактних понять, що може ускладнювати її застосування в деяких групах.

2. Опитувальник самоствавлення В. В. Століна та С. Р. Пантілєєва (модифікація Лозової О. М.).

Опитувальник самоствавлення, розроблений В. В. Століним та С. Р. Пантілєєвим, є психодіагностичним інструментом, спрямованим на вивчення структури самоствавлення, тобто комплексу уявлень індивіда про себе, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Оригінальна методика дозволяє оцінити такі аспекти, як самооцінка, самоповага, самоприйняття, самоконтроль та інші. Вона складається з низки тверджень, на які респондент відповідає за шкалою згоди (наприклад,

від «твердження вірне» до «твердження невірне»). Результати аналізуються для виявлення рівня позитивного чи негативного самоствавлення, а також внутрішніх конфліктів у сприйнятті себе.

Модифікація, запропонована Лозовою О. М., адаптує цю методику до дослідження колективної ідентичності. Така адаптація дозволяє вивчати самоствавлення не лише на індивідуальному, а й на груповому рівні, зокрема в контексті регіональної ідентичності. Це дає змогу дослідити, як представники регіону оцінюють себе як частину соціальної групи, а також виявити особливості їхньої групової самооцінки та ідентичності.

Модифікований опитувальник зберігає оригінальну структуру, але акцентує увагу на регіональному контексті, що є особливо актуальним у дослідженнях груп, які зазнали соціальних, політичних чи економічних трансформацій, як-от мешканці Донбасу. Перевагою методики є її здатність вимірювати як позитивні, так і негативні аспекти самоствавлення, а також виявляти внутрішні суперечності в ідентичності. Однак її застосування може бути обмеженим через потребу в адаптації до культурного та соціального контексту, а також через можливі труднощі в інтерпретації результатів у групах із низьким рівнем саморефлексії.

3. Шкала колективної самооцінки Люхтанен–Крокер (адаптована для регіонального контексту).

Шкала колективної самооцінки, розроблена Р. Люхтанен і Дж. Крокер, призначена для вимірювання рівня самооцінки, пов'язаної з належністю до певної соціальної групи. Вона базується на теорії соціальної ідентичності Г. Таджфела, яка стверджує, що частина самооцінки індивіда формується через його приналежність до групи. Оригінальна шкала складається з чотирьох субшкел: членство в групі (membership esteem), приватна колективна самооцінка (private collective self-esteem), публічна колективна самооцінка (public collective self-esteem) та важливість

ідентичності (identity importance). Кожна субшкала містить твердження, які оцінюються за шкалою Лікерта.

У контексті дослідження мешканців Донбасу шкала була адаптована шляхом заміни поняття «нація» на «мешканці Донбасу». Така адаптація дозволяє дослідити, як регіональна ідентичність впливає на самооцінку, а також оцінити, наскільки важливим є регіональний контекст для самосприйняття індивіда.

Перевагою шкали є її теоретична обґрунтованість і можливість вимірювати різні аспекти колективної самооцінки, що робить її цінним інструментом для дослідження групової ідентичності в умовах соціальних змін. Адаптація до регіонального контексту підсилює її релевантність для вивчення таких груп, як мешканці Донбасу, які можуть мати специфічні соціально-психологічні характеристики через історичні та політичні обставини. Однак методика вимагає ретельної валідації в новому контексті, оскільки зміна ключового поняття може вплинути на психометричні властивості шкали. Крім того, результати можуть залежати від соціального клімату, в якому проводиться дослідження, що потребує врахування зовнішніх факторів.

Проаналізуємо склад вибірки дослідження.

Вибірка була збалансованою за гендерною ознакою: 50% (15 осіб) - чоловіки, 50% (15 осіб) - жінки. Такий розподіл дозволяє уникнути гендерного зміщення при аналізі інших параметрів.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за гендерною ознакою представлене на рисунку 2.1.

Ваша стать:
30 відповідей

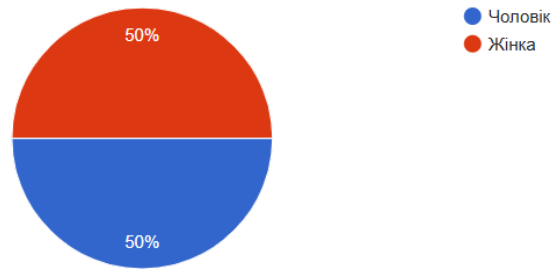

Рисунок 2.1. Співвідношення вимушено переміщених осіб за гендерною ознакою.

Учасники дослідження були розподілені за віковими групами наступним чином: 17–25 років: 20% (6 осіб); 26–35 років: 30% (9 осіб); 36–45 років: 23,3% (7 осіб); 46–55 років: 16,7% (5 осіб); 56–69 років: 10% (3 особи). Найчисельнішою групою є особи віком 26–35 років, що може вказувати на високу мобільність молодих дорослих, які частіше приймають рішення про переміщення.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за віковою ознакою представлене на рисунку 2.2.

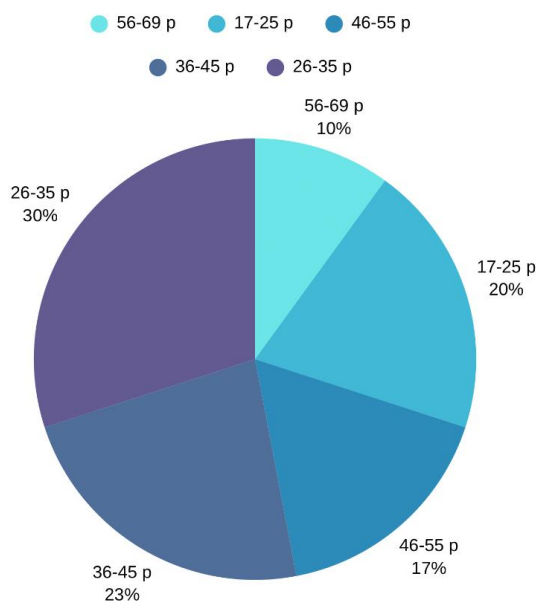

Рисунок 2.2. Співвідношення вимушено переміщених осіб за віковою ознакою

Місця проживання учасників до переміщення розподілилися наступним чином: Донецьк: 30% (9 осіб); Макіївка: 20% (6 осіб); Луганськ: 16,7% (5 осіб); Маріуполь: 20% (6 осіб); Горлівка: 10% (3 особи); Єнакієве: 3,3% (1 особа). Найбільша частка переселенців походила з Донецька та Маріуполя, що відображає інтенсивність бойових дій у цих регіонах.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за місцем проживання до переміщення представлено на рисунку 2.3.

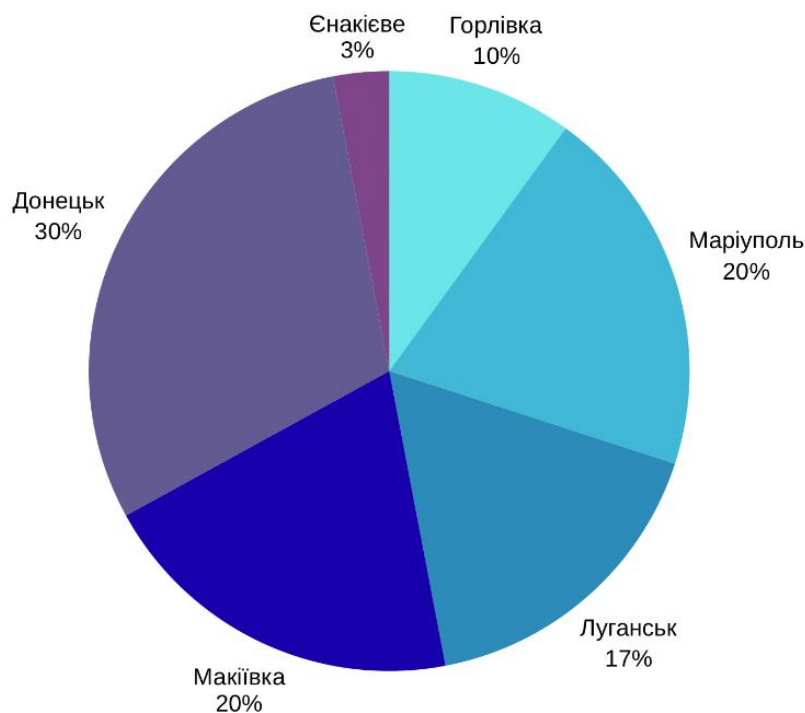

Рисунок 2.3. Співвідношення вимушено переміщених осіб за місцем проживання до переміщення

З 30 учасників 33,3% (10 осіб) перемістилися до початку повномасштабного вторгнення (2014–2021 роки), переважно через конфлікт на сході України. Решта 66,7% (20 осіб) змінили місце проживання після лютого 2022 року, що пов'язано з ескалацією війни.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за часом переміщення представлено на рисунку 2.4.

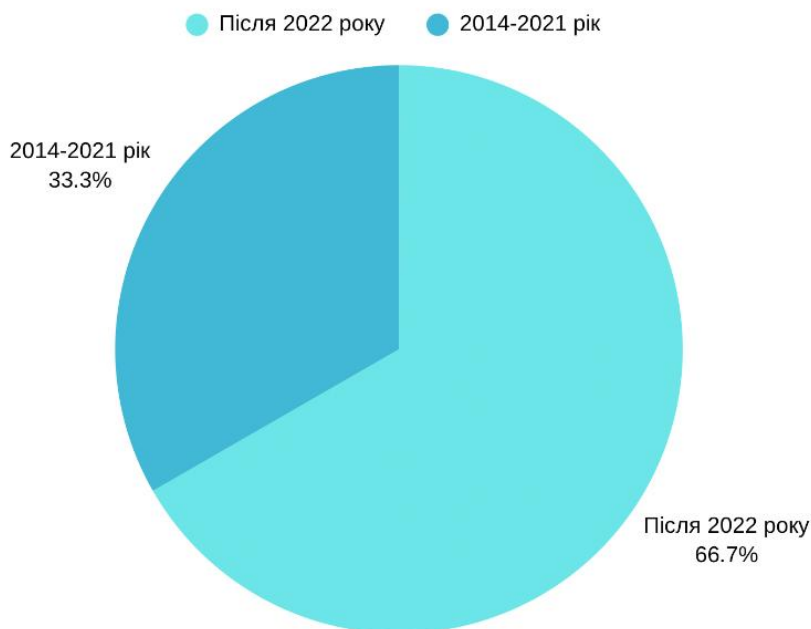

Рисунок 2.4. Співвідношення вимушено переміщених осіб за часом переміщення

Після переміщення учасники оселилися в таких містах: Київ: 26,7% (8 осіб); Дніпро: 20% (6 осіб); Харків: 16,7% (5 осіб); Одеса: 13,3% (4 особи); Миколаїв: 10% (3 особи); Лос-Анджелес: 6,7% (2 особи); Малага: 6,7% (2 особи). Більшість переселенців залишилися в Україні, обираючи великі міста, такі як Київ і Дніпро, тоді як 13,4% виїхали за кордон, зокрема до США та Іспанії.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за місцем проживання до переміщення представлено на рисунку 2.5.

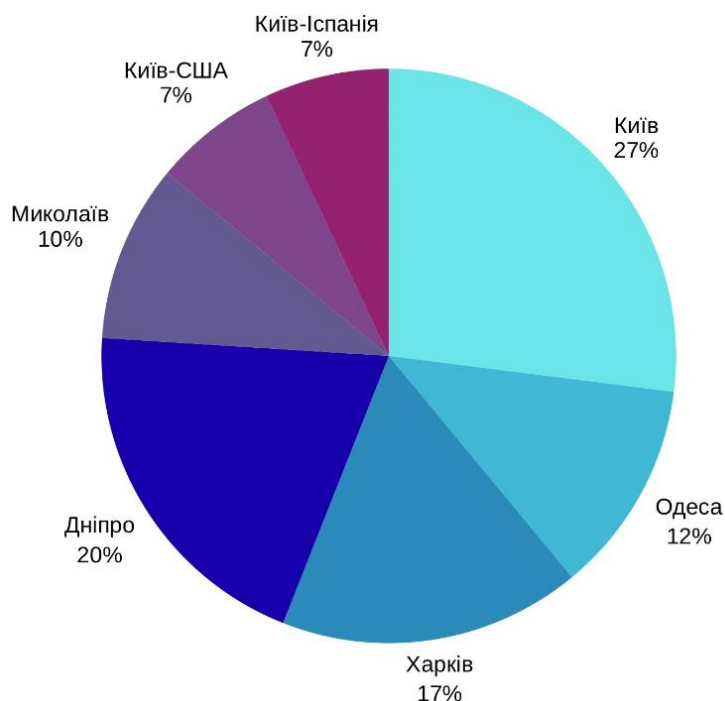

Рисунок 2.5. Співвідношення вимушено переміщених осіб за місцем проживання після переміщення

Розподіл за рівнем освіти виглядає так: середня освіта: 13,3% (4 особи); середня спеціальна: 20% (6 осіб); вища освіта: 50% (15 осіб); вища незакінчена: 16,7% (5 осіб). Половина учасників має вищу освіту, що може свідчити про високий рівень кваліфікації серед ВПО, однак значна частка має лише середню або середню спеціальну освіту.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за рівнем освіти представлено на рисунку 2.6.

Який у Вас рівень освіти?

30 відповідей

 Копіювати діаграму

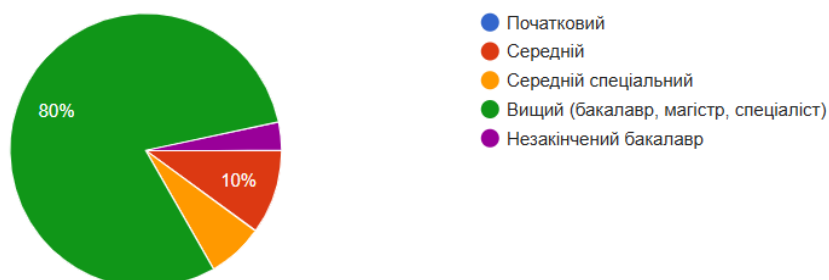

Рисунок 2.6. Співвідношення вимушено переміщених осіб за рівнем освіти

Теперішній соціальний статус учасників розподілився наступним чином: працевлаштовані: 53,3% (16 осіб); студенти: 16,7% (5 осіб); безробітні: 20% (6 осіб); пенсіонери: 10% (3 особи). Більшість учасників є працевлаштованими, що може свідчити про певний рівень адаптації, хоча значна частка (20%) залишається без роботи.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за теперішнім соціальним статусом представлено на рисунку 2.7.

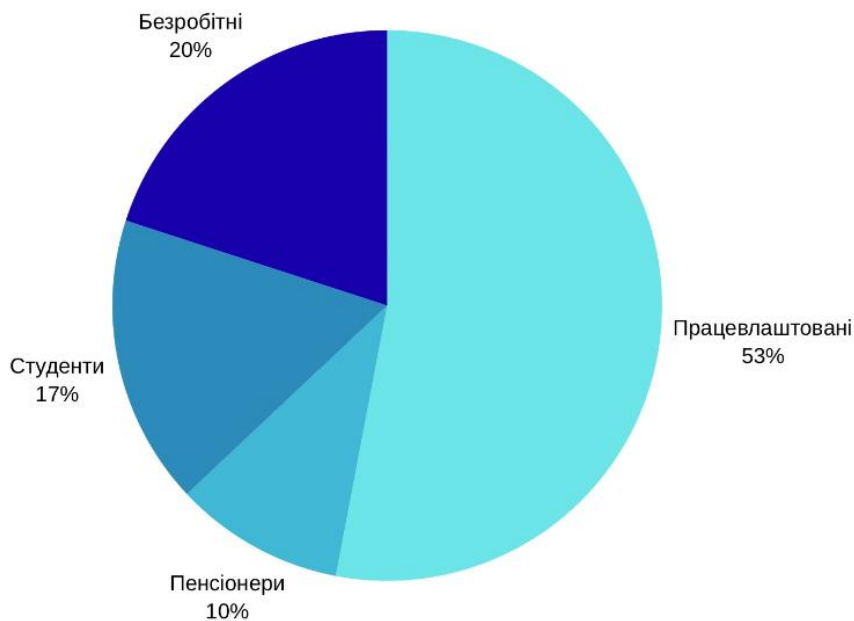

Рисунок 2.7. Співвідношення вимушено переміщених осіб за теперішнім соціальним статусом

Серед працевлаштованих осіб (16 осіб) професійний розподіл виглядає так: програміст: 18,8% (3 особи); менеджер: 12,5% (2 особи); дизайнер: 12,5% (2 особи); юрист: 6,3% (1 особа); водій: 12,5% (2 особи); логіст: 6,3% (1 особа); енергетик: 6,3% (1 особа); фотограф: 6,3% (1 особа); косметолог: 6,3% (1 особа); тренер: 6,3% (1 особа); викладач: 6,3% (1 особа). Найпоширенішою є професія програміста, що відображає попит на ІТ-спеціалістів.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за професією представлене на рисунку 2.8.

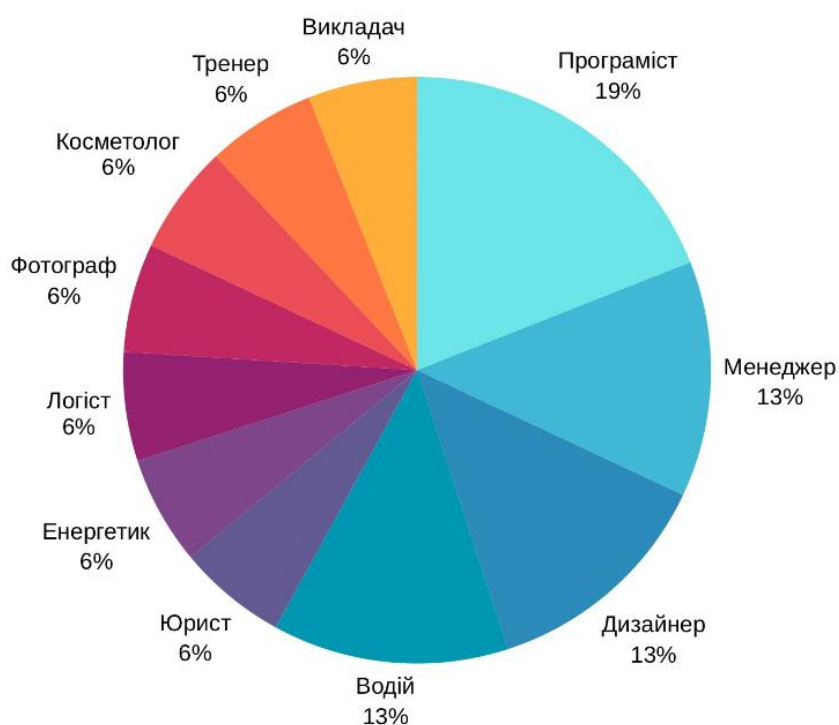

Рисунок 2.8. Співвідношення вимушено переміщених осіб за професією

Рівень адаптації до нових умов життя учасники оцінили так: легка: 20% (6 осіб); середня: 40% (12 осіб); важка: 26,7% (8 осіб); дуже важка: 13,3% (4 особи). Більшість (40%) оцінили адаптацію як середню, що вказує на певні труднощі, але не критичні. Водночас 40% учасників зазначили важкий або дуже важкий рівень адаптації.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за оцінкою рівня адаптації представлене на рисунку 2.9.

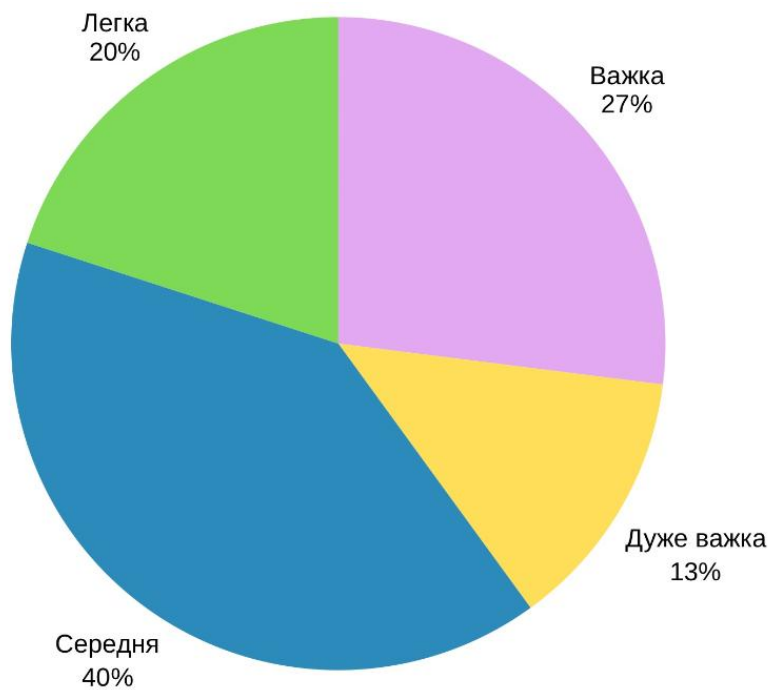

Рисунок 2.9. Співвідношення вимушено переміщених осіб за оцінкою рівня адаптації

Учасники вказали на такі основні проблеми під час адаптації після переміщення: фінансова скрута: 30% (9 осіб); проблеми з працевлаштуванням: 23,3% (7 осіб); інтеграція в нове соціокультурне середовище: 20% (6 осіб); втрата соціальних зв'язків: 16,7% (5 осіб); мовний бар'єр: 10% (3 особи). Фінансові труднощі та проблеми з працевлаштуванням є найбільш поширеними, що корелює з високим рівнем безробіття серед учасників. Мовний бар'єр був менш значущим, особливо для тих, хто залишився в Україні.

Співвідношення вимушено переміщених осіб за оцінкою рівня адаптації представлено на рисунку 2.10.

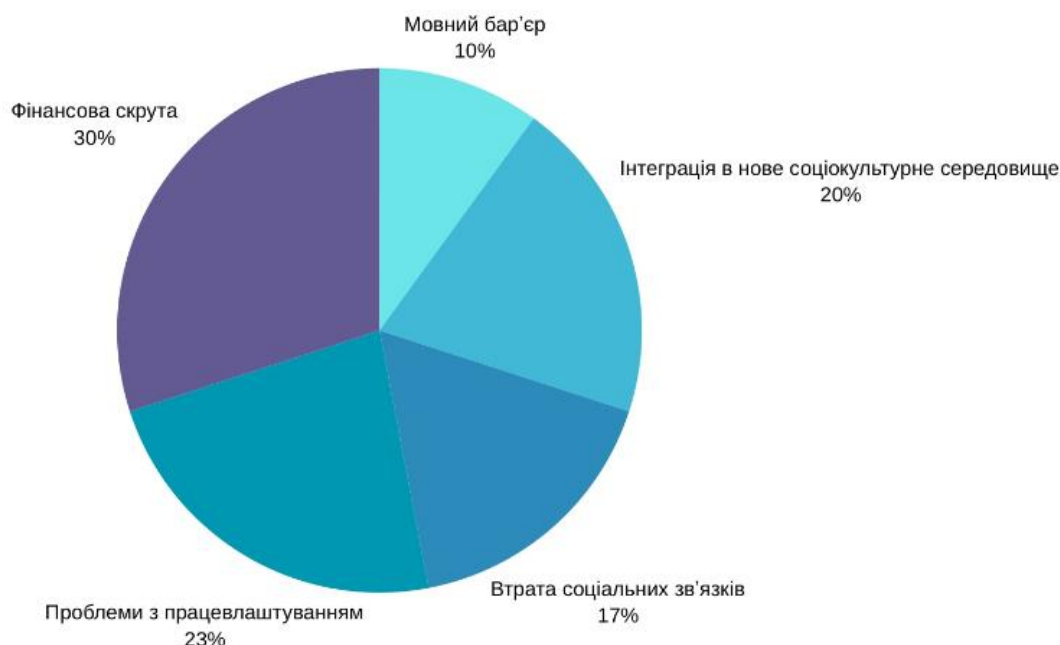

Рисунок 2.10. Співвідношення вимушено переміщених осіб за основними проблемами під час адаптації

Результати дослідження демонструють різноманітність соціально-демографічних характеристик вимушених переселенців. Високий відсоток осіб із вищою освітою та працевлаштуванням свідчить про потенціал ВПО до інтеграції, однак значна частка безробітних і тих, хто оцінює адаптацію як важку чи дуже важку, вказує на системні виклики. Фінансова скрута та проблеми з працевлаштуванням є ключовими бар'єрами для адаптації вимушених переселенців.

Після проведення діагностики вибірки дослідження його учасники були розділені на дві групи. До складу першої групи увійшли 20 респондентів, які змінили місце проживання після початку повномасштабного воєнного вторгнення. Другу групу склали 10 респондентів, які змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення.

2.2 Семантична диференціація ключового поняття регіональної ментальності переселенців

Спочатку було проведено дослідження за методикою семантичного диференціалу. Респондентам пропонувалося оцінити себе (націю) як вимушених переселенців з Донеччини за 23 біполярними субшкалами: «дружня-ворожа», «весела-сумна», «добра-зла», «гарний-потворний», «щаслива-нещаслива», «великий-маленький», «мужня-жіноча», «вільна-залежна», «могутня-слабка», «приємний-неприємний», «розумна-дурна», «молода-стара», «ціла-ро'зєднана», «відкрита-закрита», «горда-негорда», «самобутня-банальна», «шляхетна-низька», «рідна-чужа», «близька-далека», «проста-складна», «природня-штучна», «зрозуміла-незрозуміла», «українська-неукраїнська». Кожна субшкала мала сім варіантів відповідей, але в цілому, їх можна узагальнити за трьома категоріями: позитивний полюс, негативний полюс і нейтральний. З 23 субшкал було обрано 12, які найяскравіше презентували оцінку нації респондентами. Потім результати дослідження були систематизовані за шкалами «Оцінка», «Сила» та «Активність».

За субшкалою «добра-зла» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 60% респондентів оцінили себе як «хороших», 25% - як «нейтральних», 15% - як «поганих». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року, розподіл був таким: 70% - «хороші», 20% - «нейтральні», 10% - «погані». Це свідчить про вищий рівень позитивного самосприйняття у групі, що перемістилася раніше.

Результати дослідження за субшкалою «добра-зла» представлені на рисунку 2.11.

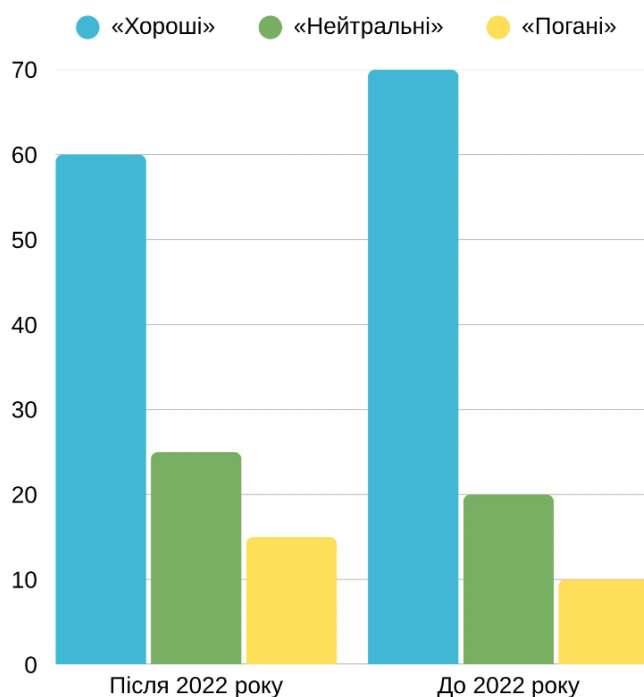

Рисунок 2.11. Результати дослідження за субшкалою «добра-зла»

За субшкалою «могутня-слабка» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, лише 20% респондентів обрали варіант «могутня», 50% - «слабка», 30% - «нейтральний». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 40% - «могутня», 30% - «слабка», 30% - «нейтральний». Результати вказують на більшу відчуженість і відчуття безсилля серед переселенців після 2022 року.

Результати дослідження за субшкалою «могутня-слабка» представлені на рисунку 2.12.

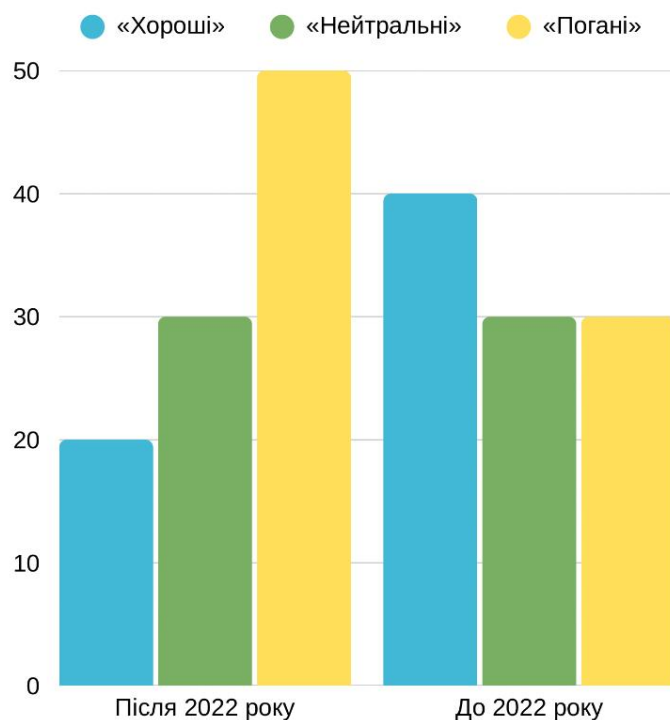

Рисунок 2.12. Результати дослідження за субшкалою «могутня-слабка»

За субшкалою «вільна-залежна» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 35% респондентів вважали себе «вільними», 40% - «залежними», 25% - «нейтральними». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 50% - «вільні», 20% - «залежні», 30% - «нейтральні». Переселенці, які змінили місце проживання раніше, частіше сприймають себе як більш вільних.

Результати дослідження за субшкалою «вільна-залежна» представлені на рисунку 2.13.

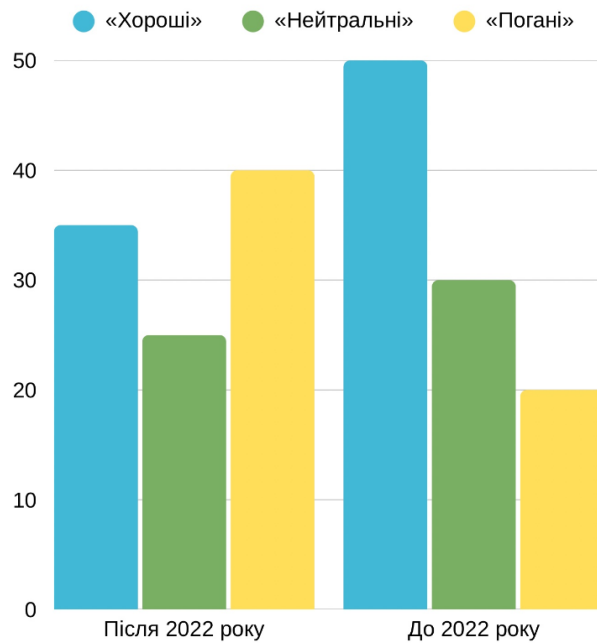

Рисунок 2.13. Результати дослідження за субшкалою «вільна-залежна»

За субшкалою «гарний-потворний» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 45% обрали «гарний», 20% - «потворний», 35% - «нейтральний». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 60% - «гарний», 10% - «потворний», 30% - «нейтральний». Позитивніше сприйняття зовнішності спостерігається у групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року.

Результати дослідження за субшкалою «гарний-потворний» представлені на рисунку 2.14.

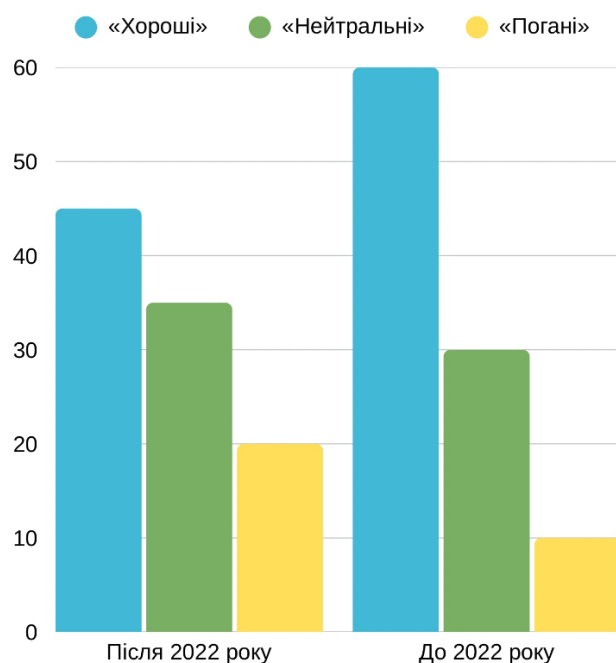

Рисунок 2.14. Результати дослідження за субшкалою «гарний-потворний»

За субшкалою «ціла-роз'єднана» у осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 30% респондентів вважали себе «цілими», 45% - «роз'єднаними», 25% - «нейтральними». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 50% - «цілі», 20% - «роз'єднані», 30% - «нейтральні». Це вказує на вищий рівень роз'єднаності серед переселенців після 2022 року.

Результати дослідження за субшкалою «ціла-роз'єднана» представлені на рисунку 2.15.

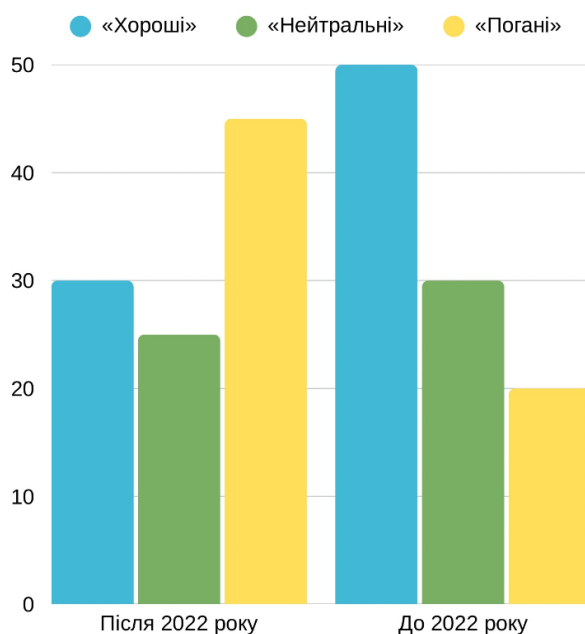

Рисунок 2.15. Результати дослідження за субшкалою «ціла-роз'єднана»

За субшкалою «великий-маленький» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 25% обрали «великий», 50% - «маленький», 25% - «нейтральний». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 40% - «великий», 30% - «маленький», 30% - «нейтральний». Переселенці після 2022 року частіше відчувають себе незначущими.

Результати дослідження за субшкалою «великий-маленький» представлені на рисунку 2.16.

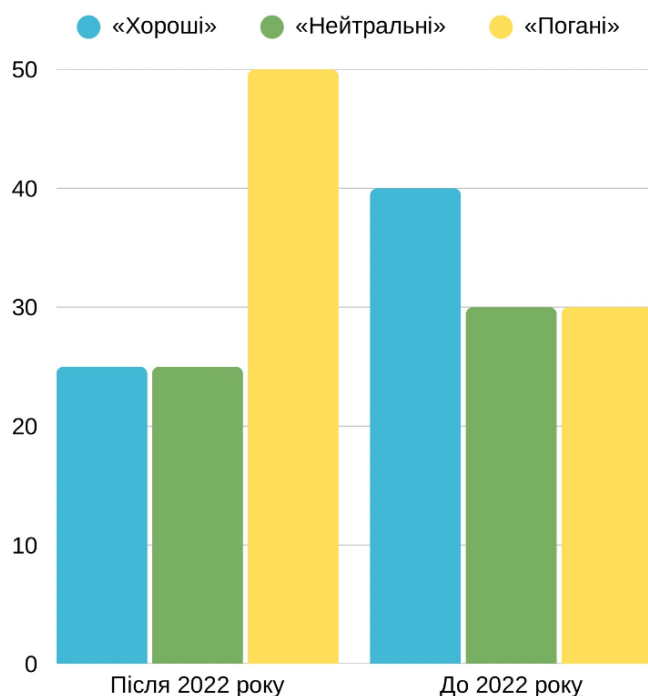

Рисунок 2.16. Результати дослідження за субшкалою «великий-маленький»

За субшкалою «рідна-чужа» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 20% респондентів вважали себе «рідними», 55% - «чужими», 25% - «нейтральними». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 50% - «рідні», 20% - «чужі», 30% - «нейтральні». Результати свідчать про знижений відчуття споріднення, близькості у групі осіб, які змінили місце проживання після 2022 року.

Результати дослідження за субшкалою «рідна-чужа» представлені на рисунку 2.17.

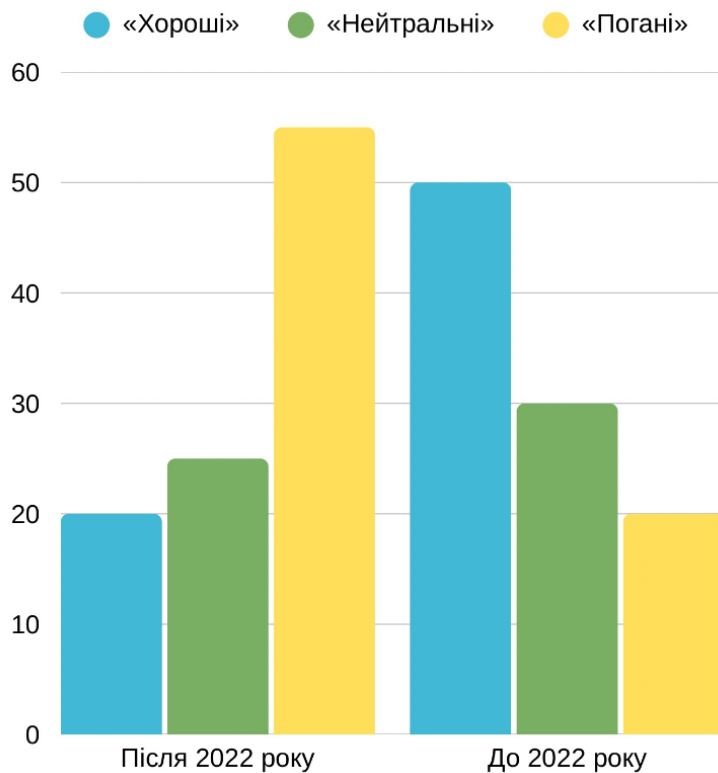

Рисунок 2.17. Результати дослідження за субшкалою «рідна-чужа»

За субшкалою «дружня-ворожа» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 15% обрали «дружня», 60% - «ворожа», 25% - «нейтральний». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 30% - «дружня», 40% - «ворожа», 30% - «нейтральний». Переселенці після 2022 року частіше сприймають себе як таких, що мають проблеми.

Результати дослідження за субшкалою «дружня-ворожа» представлені на рисунку 2.18.

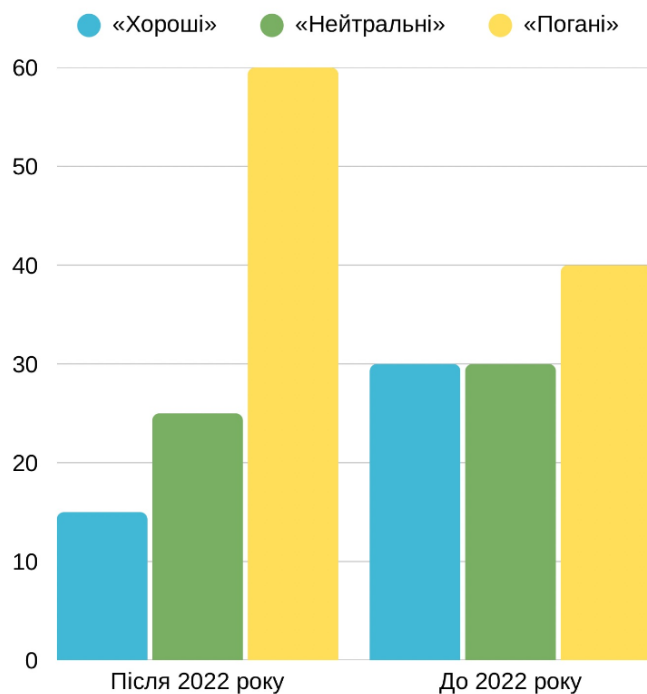

Рисунок 2.18. Результати дослідження за субшкалою «дружня-ворожа»

За субшкалою «мужня-жіноча» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 25% вважали себе «мужніми», 50% - «жіночими», 25% - «нейтральними». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 50% - «мужні», 20% - «жіночі», 30% - «нейтральні». Група осіб, які перемістилися після 2022 року, демонструє нижчий рівень сприйняття власної сили.

Результати дослідження за субшкалою «мужні-жіночі» представлені на рисунку 2.19.

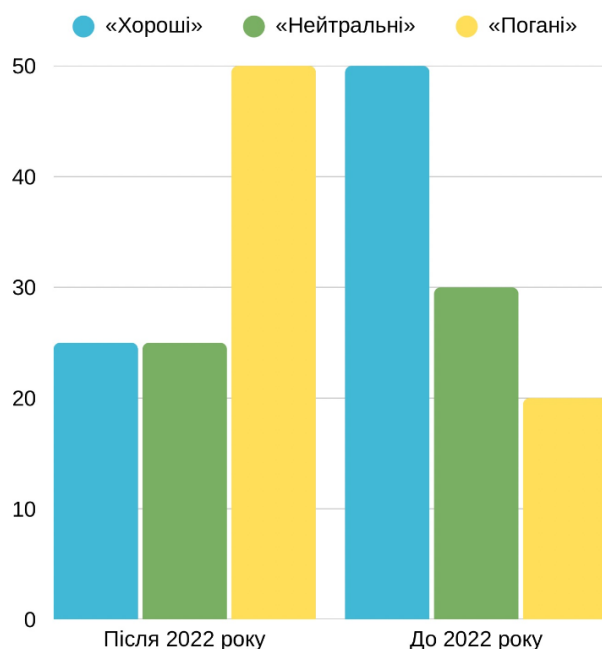

Рисунок 2.19. Результати дослідження за субшкалою «мужні-жіночі»

За субшкалою «приємний-неприємний» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 40% обрали «приємний», 25% - «неприємний», 35% - «нейтральний». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 60% - «приємний», 10% - «неприємний», 30% - «нейтральний». Позитивніше сприйняття себе характерне для групи осіб, які змінили місце проживання до 2022 року.

Результати дослідження за субшкалою «приємний-неприємний» представлені на рисунку 2.20.

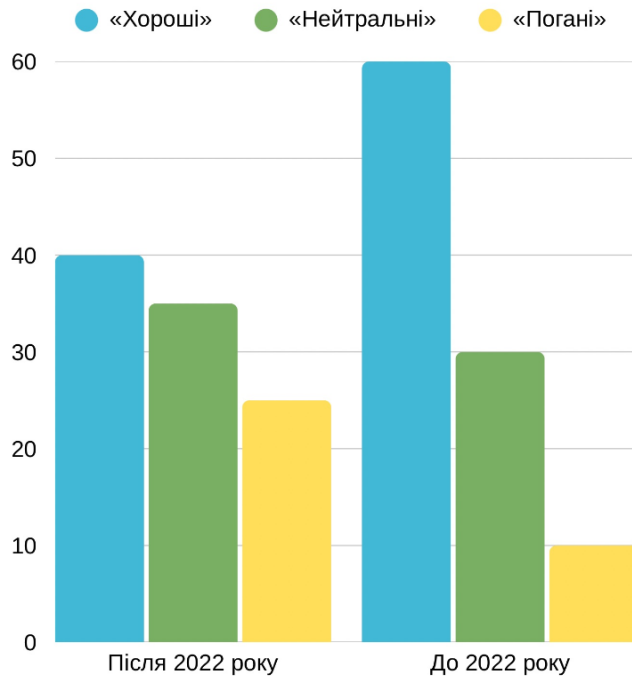

Рисунок 2.20. Результати дослідження за субшкалою «приємний-неприємний»

За субшкалою «відкрита-закрита» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 20% вважали себе «відкритими», 50% - «закритими», 30% - «нейтральними». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 40% - «відкриті», 30% - «закриті», 30% - «нейтральні». Група осіб, які змінили місце проживання після 2022 року, демонструє вищий рівень закритості.

Результати дослідження за субшкалою «відкрита-закрита» представлені на рисунку 2.21.

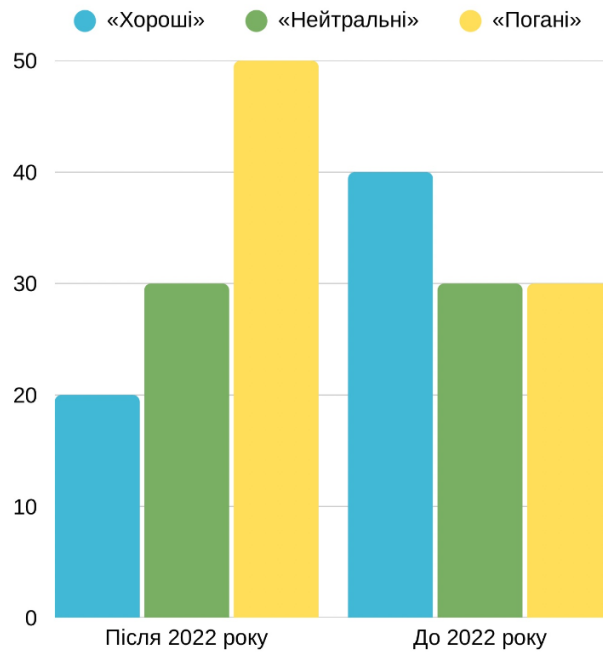

Рисунок 2.21. Результати дослідження за субшкалою «відкрита-закрита»

За субшкалою «молода-стара» у групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, 15% обрали «молода», 55% - «стара», 30% - «нейтральний». У групі осіб, які змінили місце проживання до 2022 року: 40% - «молода», 30% - «стара», 30% - «нейтральний». Переселенці після 2022 року частіше відчують себе старими та кволими.

Результати дослідження за субшкалою «молода-стара» представлені на рисунку 2.22.

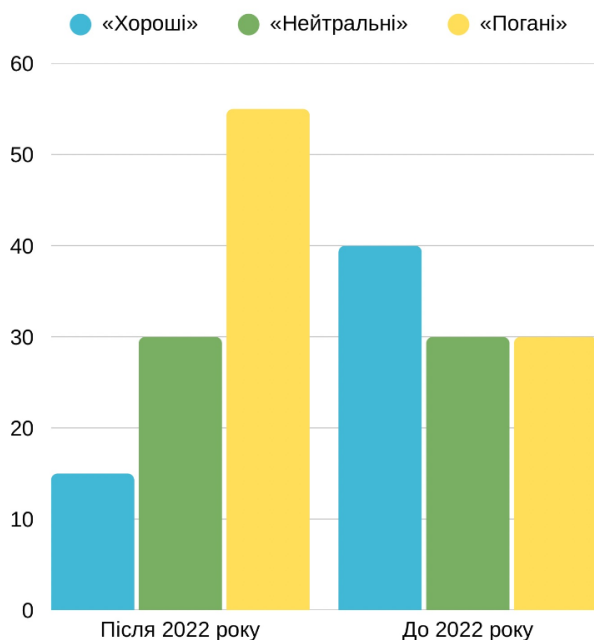

Рисунок 2.22. Результати дослідження за субшкалою «молода-стара»
Далі отримані результати були систематизовані за шкалами «Оцінка», «Сила», «Активність».

Шкала «Оцінка» відображає суб'єктивне сприйняття респондентами свого статусу як вимушених переселенців. У першій групі (переселенці після 2022 року) результати розподілилися таким чином: 30% респондентів оцінили себе на високому рівні, 50% - на середньому, і 20% - на низькому. Це свідчить про переважно помірне або нейтральне сприйняття свого статусу, що може бути пов'язане з нещодавнім переміщенням, психологічним стресом і труднощами адаптації в нових умовах. У другій групі (переселенці до 2022 року) спостерігається більш позитивна картина: 60% респондентів оцінили себе на високому рівні, 30% - на середньому, і лише 10% - на низькому. Такий розподіл може вказувати на більшу психологічну стабільність і прийняття свого статусу внаслідок тривалішого періоду адаптації.

Результати дослідження за шкалою «Оцінка» представлені на рисунку 2.23.

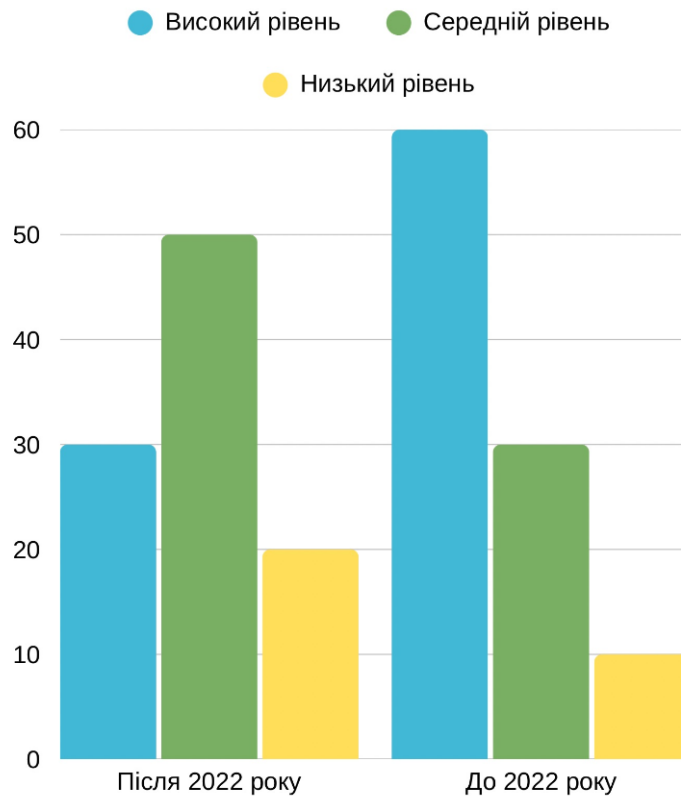

Рисунок 2.23. Результати дослідження за шкалою «Оцінка»

Шкала «Сила» оцінює сприйняття респондентами власної стійкості та здатності долати виклики. У першій групі 25% респондентів зазначили високий рівень сили, 45% - середній, і 30% - низький. Ці дані можуть відображати психологічну вразливість, спричинену нещодавніми травматичними подіями та невизначеністю майбутнього. У другій групі результати суттєво відрізняються: 70% респондентів оцінили свою силу на високому рівні, 20% - на середньому, і лише 10% - на низькому. Це може свідчити про те, що триваліший період адаптації сприяє формуванню більшої впевненості у власних силах і здатності справлятися з труднощами.

Результати дослідження за шкалою «Сила» представлені на рисунку 2.24.

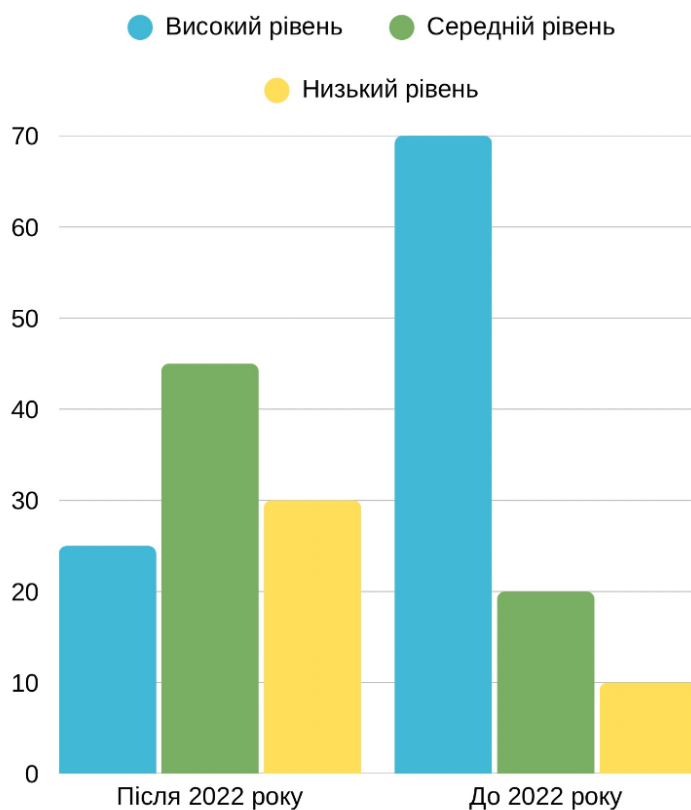

Рисунок 2.24. Результати дослідження за шкалою «Сила»

Шкала «Активність» відображає рівень ініціативності та залученості респондентів у новому соціальному середовищі. У першій групі 20% респондентів зазначили високий рівень активності, 50% - середній, і 30% - низький. Такий розподіл може бути пов'язаний із труднощами інтеграції, обмеженими ресурсами та психоемоційним виснаженням. У другій групі результати виявилися більш позитивними: 50% респондентів оцінили свою активність на високому рівні, 40% - на середньому, і лише 10% - на низькому. Це може вказувати на те, що переселенці, які перемістилися раніше, мали більше часу для налагодження соціальних зв'язків і активної участі в житті нової громади.

Результати дослідження за шкалою «Активність» представлені на рисунку 2.25.

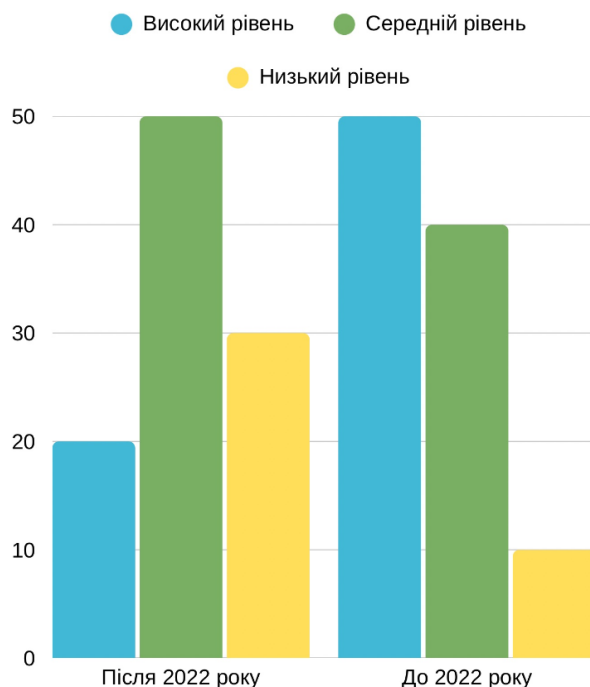

Рисунок 2.25. Результати дослідження за шкалою «Активність»

Результати дослідження за методикою семантичного диференціалу свідчать про значні відмінності у сприйнятті себе вимушеними переселенцями з Донеччини залежно від часу переміщення. Переселенці, які змінили місце проживання до початку повномасштабного вторгнення, демонструють вищий рівень самоповаги та позитивної самооцінки. Вони частіше оцінюють себе як «дружніх», «великих», «добрих», «гарних», «мужніх», «вільних», «молодих», «приємних», «цілих» і «відкритих». Це може бути пов'язано з тривалішим періодом адаптації до нового середовища, що дозволило їм відновити впевненість у собі та сформувати більш позитивне сприйняття власного «Я».

Натомість переселенці, які перемістилися після 2022 року, частіше обирають негативні або нейтральні оцінки, що вказує на нижчий рівень самоповаги та самооцінки. Високий відсоток відповідей «маленький», «ворожий», «залежний», «роз'єднаний», «неприємний», «слабкий», «чужий» і «потворний» може відображати психологічний вплив нещодавнього досвіду війни, втрати домівки та соціальної нестабільності. Це також може свідчити про погіршення сприйняття власного здоров'я,

оскільки шкали, пов'язані з енергією та силою, демонструють переважання негативних оцінок.

Щодо характеру, переселенці, які перемістилися до початку повномасштабного вторгнення, частіше сприймають себе як активних і енергійних, що може вказувати на сформованість більш адаптивного характеру в умовах тривалішого перебування в новому середовищі. У групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, переважають оцінки, що вказують на пасивність і байдужість, що може бути проявом психологічної травми або депресивних станів.

Самооцінка розуму та здібностей також вища у групі осіб, які перемістилися до початку повномасштабного вторгнення, оскільки респонденти частіше обирають позитивні оцінки на шкалах, пов'язаних із силою, могутністю та натхненням. У групі осіб, які перемістилися після початку повномасштабного вторгнення, нижчий рівень впевненості у собі проявляється через переважання нейтральних і негативних оцінок, що може бути пов'язано з відчуттям втрати контролю над своїм життям.

Отже, дослідження регіональної ментальності вимушених переселенців з Донеччини за методикою семантичного диференціалу виявило суттєві відмінності у сприйнятті себе між двома групами. Переселенці, які перемістилися до 2022 року, демонструють вищий рівень самоповаги, позитивної самооцінки, впевненості у собі, а також кращі показники сприйняття власного здоров'я, характеру, розуму та здібностей. Натомість переселенці, які покинули регіон після початку повномасштабного вторгнення, виявляють нижчий рівень самоповаги, вищий рівень відчуття безсилля, пасивності та байдужості, що може бути зумовлено нещодавнім травматичним досвідом.

2.3 Структура самоствавлення переселенців з Донбаського регіону

У визначенні структури самоствавлення переселенців із Донбаського регіону орієнтуємося на класичні уявлення про самосприйняття як багатовимірне явище, що включає когнітивні, афективні та поведінкові компоненти (Rogers, 1959). У нашому дослідженні ці компоненти вимірювалися за допомогою модифікованого опитувальника В. В. Століна та С. Р. Пантілєєва (модифікація Лозової О. М.), в якому поняття “нація” замінено на “вихідці з Донбасу” або “вихідці з Донецького регіону”.

Обмірковуючи певні твердження опитувальника національного самоствавлення, респонденти надавали 2 варіанти відповідей “вірно” та “невірно”. Для кращої систематизації результатів, співвідношення відповідей, аналізу та статистики було виділено 11 узагальнених категорій-шкал.

Шкала «Інтегральне позитивне самоствавлення» відображає загальний рівень позитивного сприйняття себе як вихідця з Донбасу. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, (переселенці після 2022 року) високий рівень інтегрального позитивного самоствавлення продемонстрували 60% респондентів, низький - 40%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, (переселенці до 2022 року) високий рівень склав 80%, низький - 20%. Вищі показники другої групи можуть свідчити про більшу стабільність у формуванні позитивного самосприйняття через триваліший період адаптації.

Результати дослідження за шкалою «Інтегральне позитивне самоствавлення» представлені на рисунку 2.26.

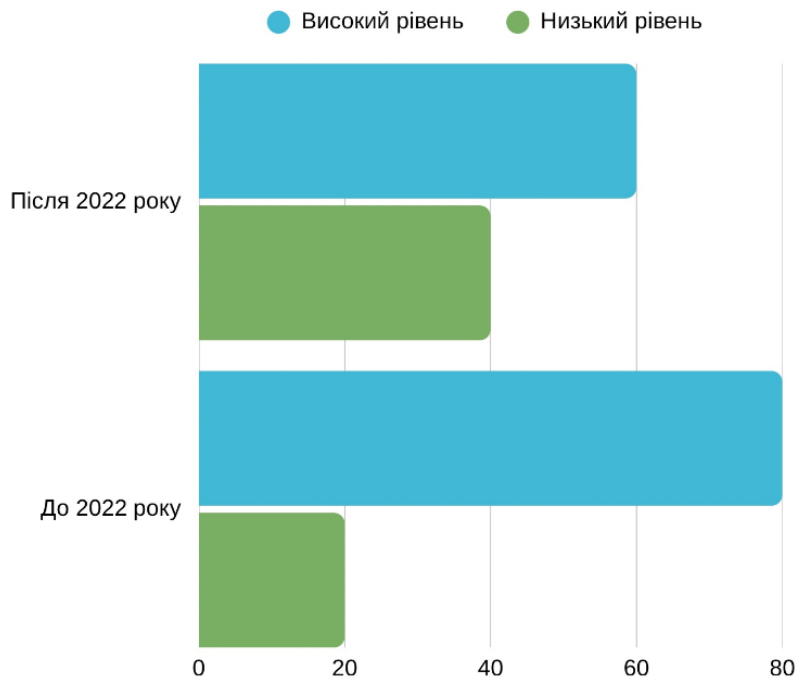

Рисунок 2.26. Результати дослідження за шкалою «Інтегральне позитивне самоставлення»

Шкала поваги до себе оцінює ступінь самоповаги як представника Донецького регіону. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень поваги до себе показали 55% респондентів, низький - 45%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 75%, низький - 25%. Результати вказують на те, що триваліший період адаптації сприяє формуванню вищого рівня самоповаги.

Результати дослідження за шкалою «Повага до себе» представлені на рисунку 2.27.

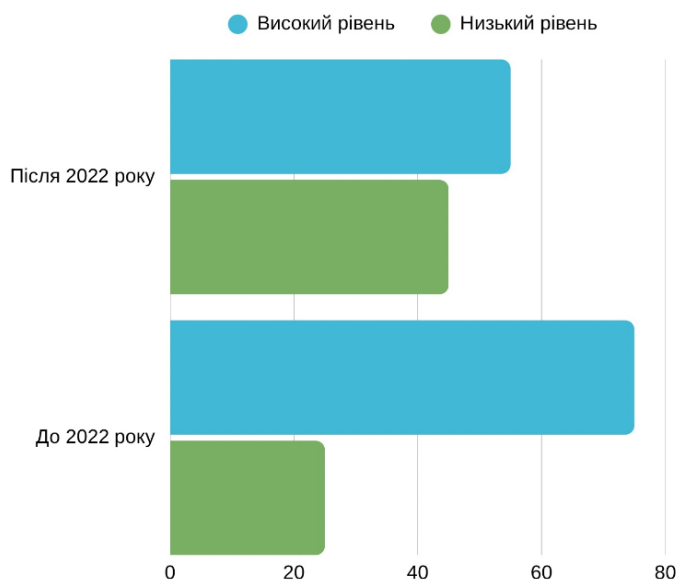

Рисунок 2.27. Результати дослідження за шкалою «Повага до себе»

Шкала «Аутосимпатія» відображає емоційну прихильність до себе як вихідця з Донбасу. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень аутосимпатії зафіксовано у 30% респондентів, низький - 70%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 90%, низький - 10%. Ці дані свідчать про більшу емоційну стабільність у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, що може бути пов'язано з довшим періодом проживання в новому середовищі.

Результати дослідження за шкалою «Аутосимпатія» представлені на рисунку 2.28.

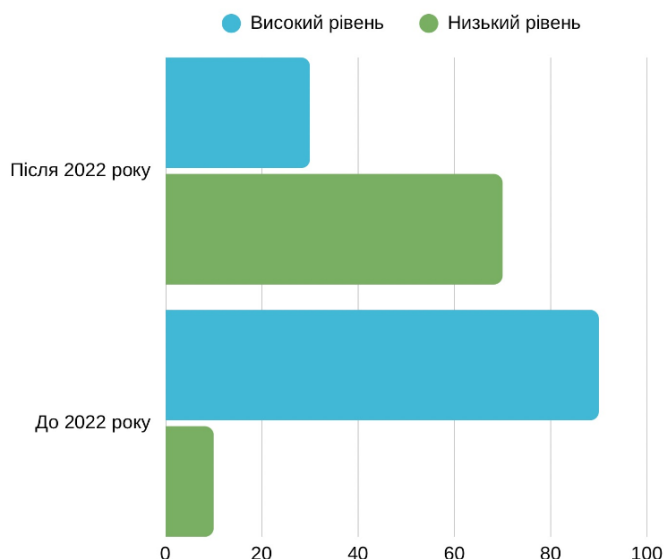

Рисунок 2.28. Результати дослідження за шкалою «Аутосимпатія»

Шкала «Ставлення інших» оцінює сприйняття респондентами ставлення до них як до вихідців із Донецького регіону з боку інших людей. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень сприйняття позитивного ставлення інших склав 40%, низький - 60%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень досяг 75%, низький - 25%. Результати можуть відображати більшу соціальну інтеграцію та меншу стигматизацію для тих, хто переїхав раніше.

Результати дослідження за шкалою «Ставлення інших» представлені на рисунку 2.29.

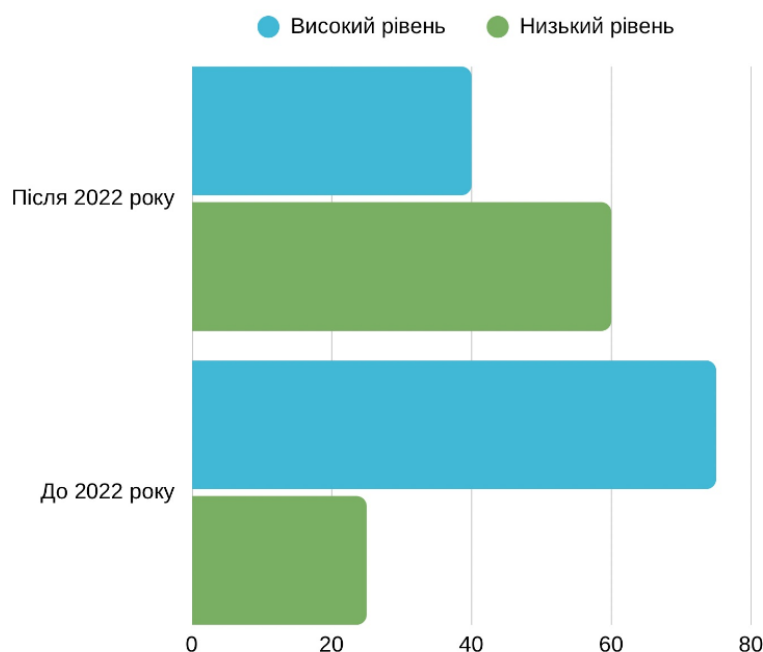

Рисунок 2.29. Результати дослідження за шкалою «Ставлення інших»

Шкала близькості до себе відображає рівень гармонії із собою як вихідцем із Донбасу. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 40%, низький - 60%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень досяг 80%, низький - 20%. Вищі показники у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, вказують на кращу інтеграцію регіональної ідентичності в новому середовищі.

Результати дослідження за шкалою «Близькість до себе» представлені на рисунку 2.30.

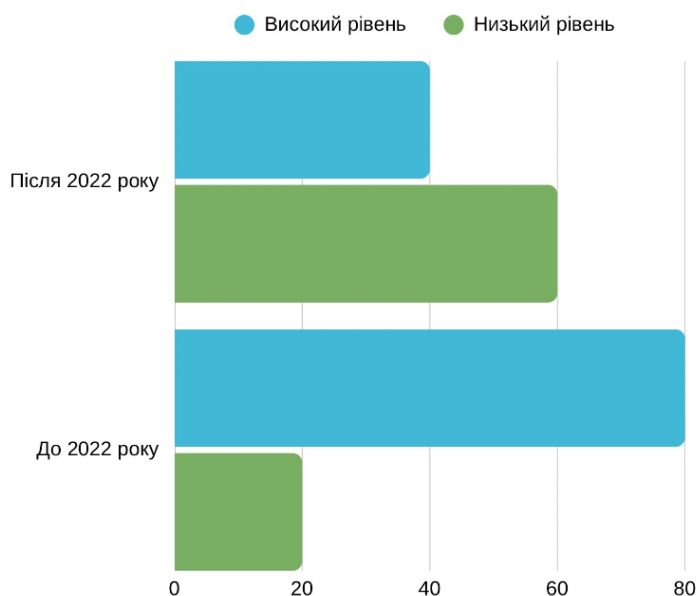

Рисунок 2.30. Результати дослідження за шкалою «Близькість до себе»

Шкала «Самовпевненість» оцінює впевненість у своїх силах як представника Донецького регіону. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень самовпевненості зафіксовано у 35% респондентів, низький - 65%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 85%, низький - 15%. Ці результати підкреслюють більшу впевненість у тих, хто мав більше часу для адаптації.

Результати дослідження за шкалою «Самовпевненість» представлені на рисунку 2.31.

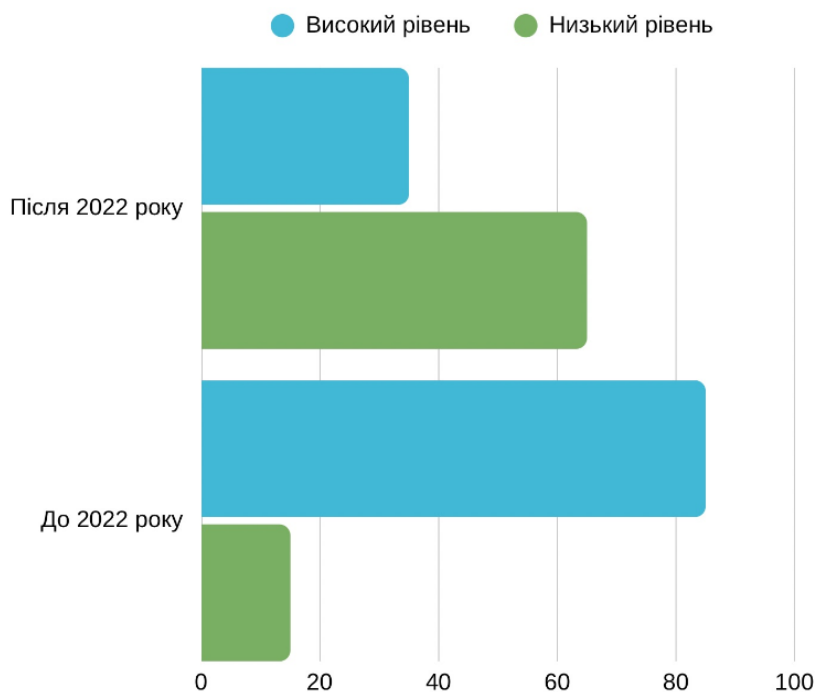

Рисунок 2.31. Результати дослідження за шкалою «Самовпевненість»

Шкала самоприйняття відображає ступінь прийняття себе як вихідця з Донбасу. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень самоприйняття показали 55% респондентів, низький - 45%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 75%, низький - 25%. Вищі показники у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, свідчать про глибше самоприйняття через триваліший період адаптації.

Результати дослідження за шкалою «Самосприйняття» представлені на рисунку 2.32.

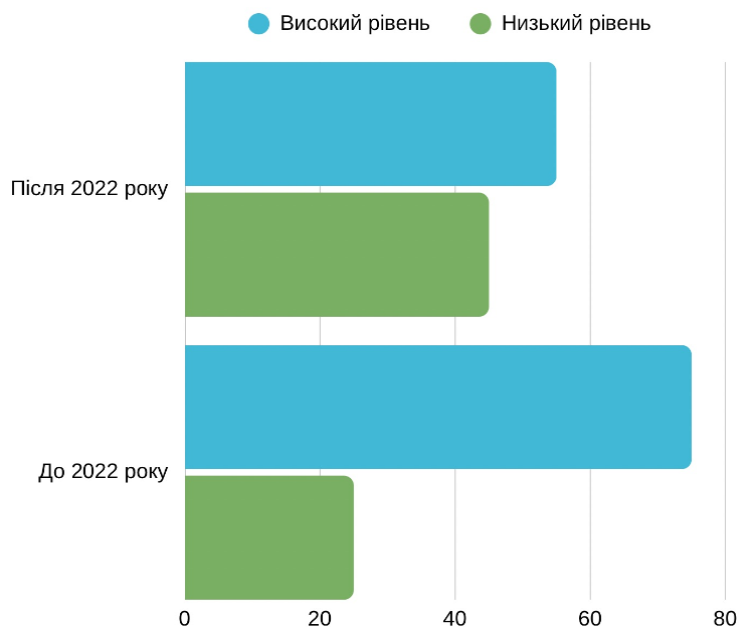

Рисунок 2.32. Результати дослідження за шкалою «Самосприйняття»

Шкала «Самопослідовність» оцінює узгодженість у сприйнятті себе як вихідця з Донецького регіону. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень самопослідовності склав 40%, низький - 60%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень досяг 75%, низький - 25%. Результати вказують на вищу стабільність ідентичності у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення,.

Результати дослідження за шкалою «Самопослідовність» представлені на рисунку 2.33.

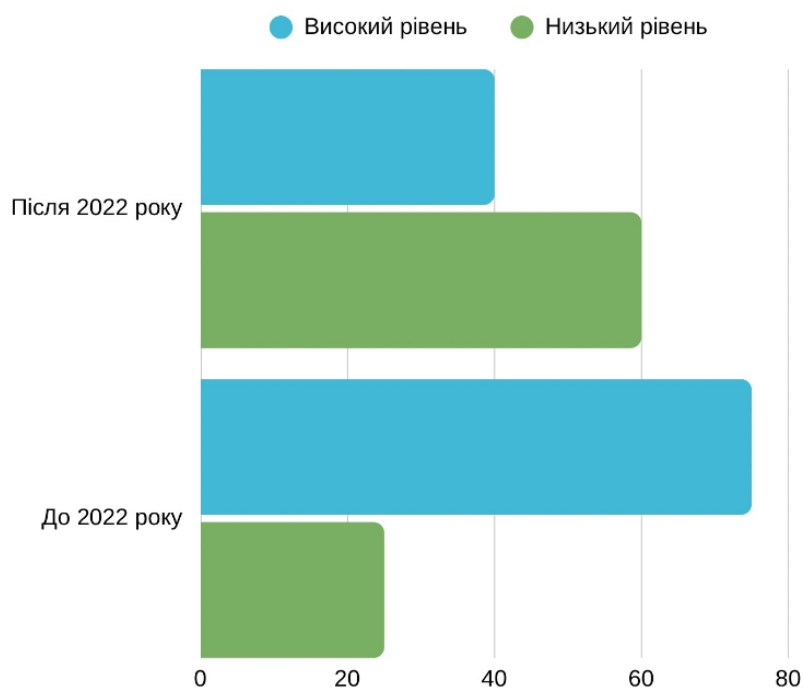

Рисунок 2.33. Результати дослідження за шкалою «Самопослідовність»

Шкала самообвинувачення відображає схильність звинувачувати себе за труднощі, пов'язані з регіональною ідентичністю. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень самообвинувачення зафіксовано у 55% респондентів, низький 45%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 10%, низький - 90%. Нижчий рівень самообвинувачення у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, може бути пов'язаний із кращою адаптацією та меншим відчуттям провини.

Результати дослідження за шкалою «Самозвинувачення» представлені на рисунку 2.34.

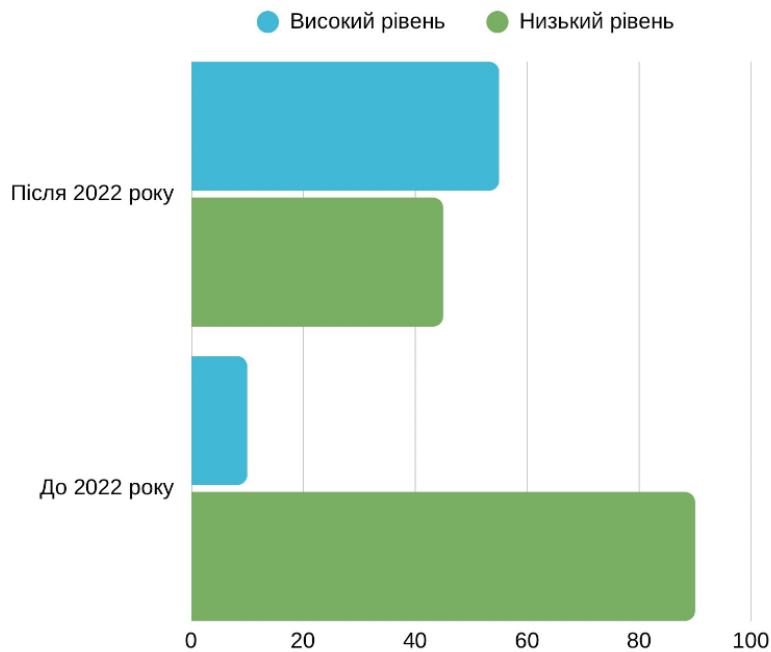

Рисунок 2.34. Результати дослідження за шкалою «Самозвинування»

Шкала «Самоінтерес» оцінює ступінь зацікавленості у собі як вихідці з Донбасу. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень самоінтересу показали 35% респондентів, низький - 65%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень склав 75%, низький - 25%. Вищі показники у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, свідчать про більшу увагу до власної ідентичності.

Результати дослідження за шкалою «Самоінтерес» представлені на рисунку 2.35.

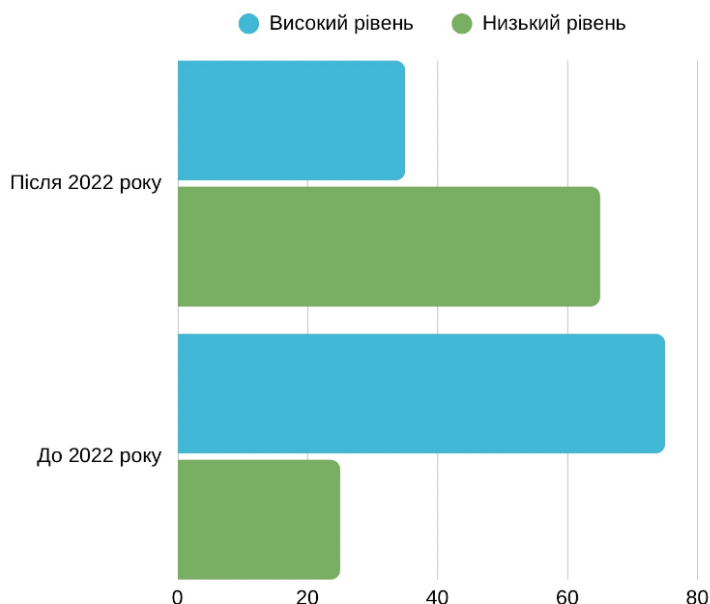

Рисунок 2.35. Результати дослідження за шкалою «Самоінтерес»

Шкала саморозуміння відображає рівень розуміння себе як вихідця з Донецького регіону. У групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, високий рівень саморозуміння склав 55%, низький - 45%. У групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, високий рівень досяг 80%, низький - 20%. Результати вказують на глибше саморозуміння у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення,.

Результати дослідження за шкалою «Саморозуміння» представлені на рисунку 2.36.

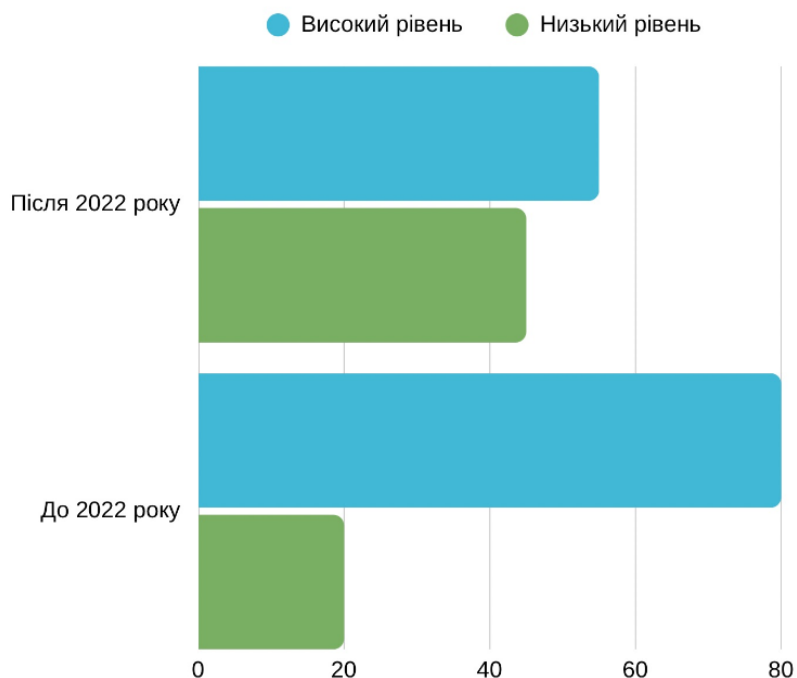

Рисунок 2.36. Результати дослідження за шкалою «Самоінтерес»

Результати дослідження за допомогою адаптованого опитувальника В. Століна демонструють, що вимушені переселенці, які змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення, мають вищі показники за всіма шкалами самоставлення порівняно з тими, хто переїхав після 2022 року. Це може бути пояснено тривалішим періодом адаптації, який дозволив другій групі краще інтегруватися в нове соціальне середовище, сформувати стабільнішу регіональну ідентичність та зменшити вплив психологічних стресових факторів, пов'язаних із вимушеною міграцією. Зокрема, нижчий рівень самообвинувачення та вищі показники поваги до себе, самоприйняття та самовпевненості у групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, свідчать про більшу психологічну стійкість та адаптивність.

Отже, дослідження підтвердило, що вимушені переселенці з Донецького регіону, які змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення, демонструють вищі результати за всіма шкалами самоставлення порівняно з тими, хто переїхав після 2022

року. Ці результати підкреслюють важливість часу як фактора психологічної адаптації та формування позитивного самоствавлення.

2.4. Регіональні особливості колективної самооцінки внутрішніх переселенців з Донбасу

Останньою було використано адаптовану методику «Шкала колективної самооцінки» Люхтанен-Крокер, де поняття «нація» було замінено на «вихідці з Донецького регіону». Респондентам було надано 16 запитань, відповіді на які варіювалися за шкалою з семи позначок-оцінок. Хочу виділити та узагальнити 4 основні положення.

Шкала «Відчуття власної гідності» оцінювала, наскільки респонденти пишаються своєю належністю до вихідців із Донецького регіону, до своєї нації. У Групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, (переселенці після 2022 року) результати розподілилися так: 25% респондентів повністю погодилися з позитивними твердженнями, 30% погодилися, 20% обрали варіант «де в чому згоден», 15% - «важко відповісти», 5% - «не зовсім згоден», 3% - «не згоден», 2% - «категорично не згоден». У Групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, (переселенці до 2022 року) розподіл був помітно вищим за позитивними оцінками: 40% повністю погодилися, 35% погодилися, 15% обрали «де в чому згоден», 7% - «важко відповісти», 3% - «не зовсім згоден», і жоден респондент не обрав варіанти «не згоден» або «абсолютно не згоден». Це свідчить про вищий рівень гордості за групову ідентичність серед тих, хто перемістився раніше.

Результати дослідження за шкалою «Відчуття власної гідності» представлені на рисунку 2.37.

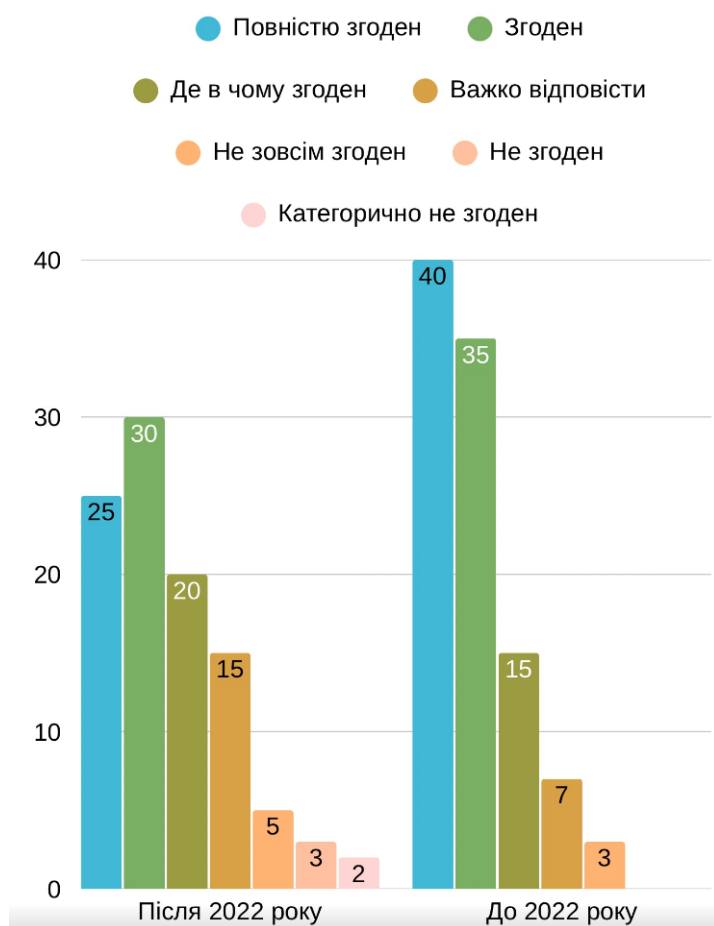

Рисунок 2.37. Результати дослідження за шкалою «Відчуття власної гідності»

Шкала «Сумніви та жалкування» досліджувала, чи відчувають респонденти сором або незадоволення через свою належність до вихідців із Донецького регіону. У Групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, результати показали, що 10% респондентів повністю погодилися з наявністю сумнівів, 15% погодилися, 25% обрали «де в чому згоден», 20% - «важко відповісти», 20% - «не зовсім згоден», 8% - «не згоден», 2% - «категорично не згоден». У Групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, відсоток тих, хто відчував сумніви, був значно нижчим: лише 5% обрали «повністю згоден», 10% - «згоден», 15% - «де в чому згоден», 20% - «важко відповісти», 30% - «не зовсім згоден», 15% - «не згоден», 5% - «категорично не згоден». Це вказує

на меншу схильність до самокритики та жалю серед переселенців, які залишили регіон раніше.

Результати дослідження за шкалою «Сумніви та жалкування» представлені на рисунку 2.38.

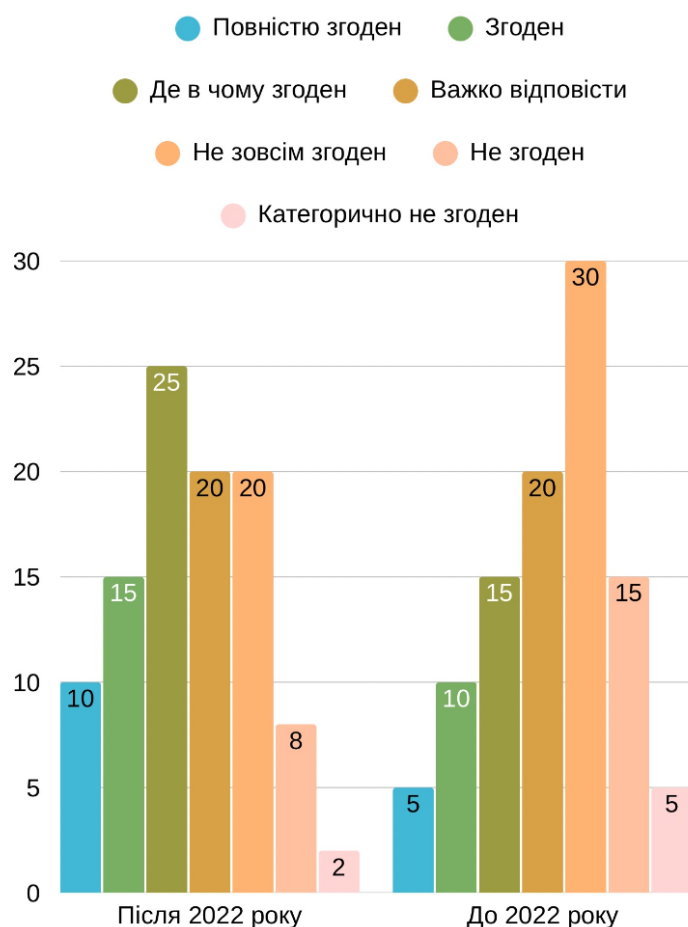

Рисунок 2.38. Результати дослідження за шкалою «Сумніви та жалкування»

Шкала «Перцепція зовнішньої стигми» оцінювала сприйняття респондентами негативного ставлення інших до вихідців із Донецького регіону. У Групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, результати були такими: 30% повністю погодилися, що відчувають стигматизацію, 25% погодилися, 20% обрали «де в чому згоден», 15% - «важко відповісти», 7% - «не зовсім згоден», 3% - «не згоден», 0% - «категорично не згоден». У Групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, сприйняття стигми було

менш вираженим: 15% повністю погодилися, 20% погодилися, 25% обрали «де в чому згоден», 20% - «важко відповісти», 15% - «не зовсім згоден», 5% - «не згоден», 0% - «категорично не згоден». Це свідчить про те, що переселенці, які перемістилися раніше, менш схильні сприймати негативне ставлення з боку інших.

Результати дослідження за шкалою «Перцепція зовнішньої стигми» представлені на рисунку 2.39.

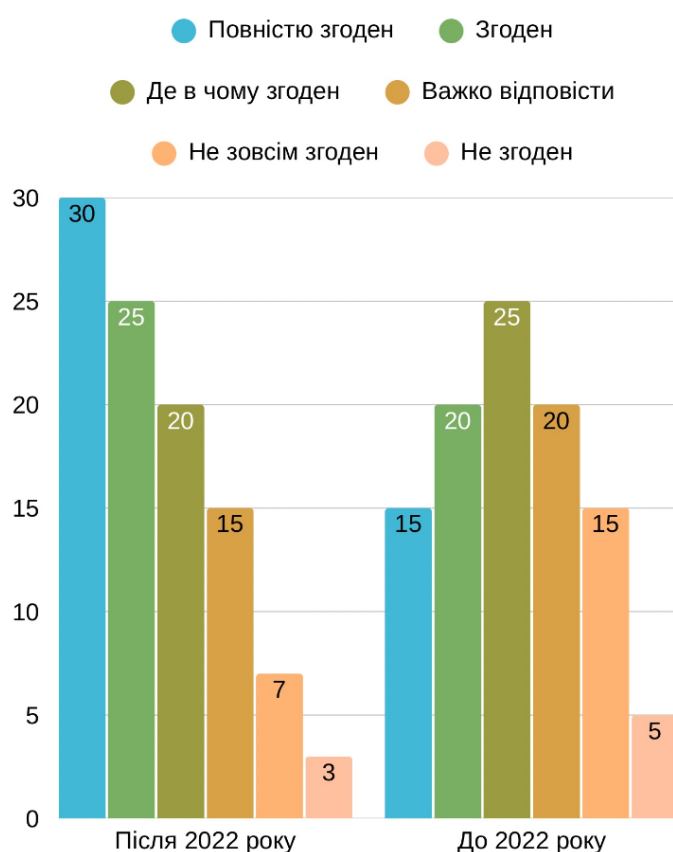

Рисунок 2.39. Результати дослідження за шкалою «Перцепція зовнішньої стигми»

Шкала «Значущість групової приналежності» оцінювала, наскільки важливою для респондентів є їхня ідентичність як вихідців із Донецького регіону. У Групі осіб, вимушено переміщених після повномасштабного вторгнення, розподіл був таким: 20% повністю погодилися, 25% погодилися, 25% обрали «де в чому згоден», 15% - «важко відповісти», 10% - «не зовсім згоден», 3% - «не згоден», 2% - «категорично не згоден». У

Групі осіб, вимушено переміщених до повномасштабного вторгнення, результати показали вищий рівень значущості: 35% повністю погодилися, 30% погодилися, 20% обрали «де в чому згоден», 10% - «важко відповісти», 5% - «не зовсім згоден», і жоден респондент не обрав варіанти «не згоден» або «категорично не згоден». Це вказує на більшу цінність групової ідентичності для переселенців, які залишили регіон до 2022 року.

Результати дослідження за шкалою «Значущість групової приналежності» представлені на рисунку 2.40.

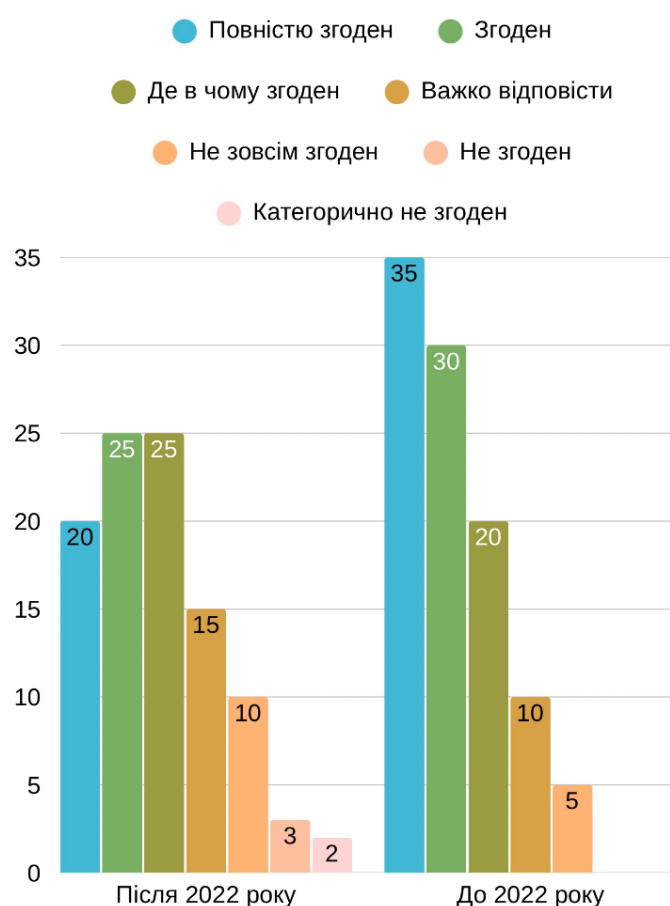

Рисунок 2.40. Результати дослідження за шкалою «Значущість групової приналежності»

Результати дослідження за методикою «Шкала колективної самооцінки» Люхтанен–Крокер демонструють, що вимушені переселенці, які змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення, мають вищий рівень колективної самооцінки порівняно з тими,

хто перемістився після 2022 року. Зокрема, група осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, показала вищі показники за шкалою «Відчуття власної гідності», що свідчить про більшу гордість за свою групову ідентичність. Вони також рідше висловлювали сумніви та жалкування, що відображено в нижчих показниках за відповідною шкалою. Крім того, група осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, менш схильна сприймати зовнішню стигматизацію, що може бути пов'язано з більш тривалим періодом адаптації до нового середовища. Нарешті, значущість групової приналежності виявилася вищою серед переселенців, які залишили Донецький регіон раніше, що може вказувати на міцніший зв'язок із груповою ідентичністю через триваліший досвід інтеграції.

Ці результати можуть пояснюватися тим, що переселенці, які залишили регіон до 2022 року, мали більше часу для адаптації, соціальної інтеграції та формування позитивного образу себе як вихідців із Донецького регіону. Натомість переселенці після 2022 року, ймовірно, ще перебувають на етапі гострої адаптації, що супроводжується вищими рівнями стресу та сприйняттям стигматизації.

На основі отриманих результатів зробимо кореляційний аналіз. Для встановлення достовірності результатів емпіричного дослідження було застосовано t-критерій Стюдента. Цей критерій призначений для порівняння двох залежних вибірок і ґрунтується на порівнянні середніх значень цих вибірок за певними показниками. Результати порівняння показників за методикою семантичного диференціалу в групах осіб, переміщених після повномасштабного вторгнення, та осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Значущі відмінності в показниках за методикою семантичного диференціалу в груп осіб, переміщених після повномасштабного вторгнення, та осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення

Показник	Особи, переміщені після повномасштабного вторгнення	Особи, переміщені до повномасштабного вторгнення	Значимість t-Стьюдента
Оцінка	28,19	38,13	0,057
Сила	11,14	13,65	0,056
Активність	9,14	18,32	0,057

Результати, представлені в таблиці 2.1, демонструють, що особи, переміщені до повномасштабного вторгнення, мають вищі середні показники за всіма трьома шкалами порівняно з особами, переміщеними після вторгнення. Зокрема, середній показник оцінки становить 38,13 у групі осіб, переміщених до вторгнення, проти 28,19 у групі осіб, переміщених після нього ($p=0,057$). Аналогічна тенденція спостерігається для показників сили (13,65 проти 11,14, $p=0,056$) та активності (18,32 проти 9,14, $p=0,057$).

Рівень значущості (p) для всіх трьох показників наближається до порогу 0,05, що вказує на тенденцію до статистичної значущості, але не дозволяє однозначно стверджувати про наявність значущих відмінностей. Це може свідчити про те, що особи, переміщені до повномасштабного вторгнення, мали більше часу для адаптації до нових умов, що могло сприяти формуванню більш позитивного самоприйняття та вищої суб'єктивної оцінки власних можливостей. Натомість особи, переміщені після вторгнення, ймовірно, перебувають у стані більшої психологічної напруги через недавній вплив травматичних подій, що відображається у нижчих показниках оцінки, сили та активності.

Результати порівняння показників самоствлення в групах осіб, переміщених після повномасштабного вторгнення, та осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Значущі відмінності в показниках самоствлення в групах осіб,
переміщених після повномасштабного вторгнення, та осіб,
переміщених до повномасштабного вторгнення**

Показник	Особи, переміщені після повномасштабног о вторгнення	Особи, переміщені до повномасштабног о вторгнення	Значимість t-Стюдента
Інтегральне позитивне самоставлення	16,37	22,16	0,057
Повага до себе	11,27	13,83	0,056
Аутосимпатія	9,87	14,51	0,057
Ставлення інших	5,19	17,42	0,057
Близькість до себе	10,03	15,21	0,056
Самовпевненість	7,13	19,45	0,057
Самосприйняття	11,17	24,32	0,057
Самопослідовність	12,11	13,18	0,056
Самозвинувачення	21,18	7,05	0,057
Самоінтерес	14,22	18,47	0,057
Саморозуміння	10,08	19,53	0,056

Показники самоствлення, представлені в таблиці 2.2, охоплюють широкий спектр аспектів самооцінки, включаючи інтегральне позитивне самоствлення, повагу до себе, аутосимпатію, ставлення інших, близькість до себе, самовпевненість, самосприйняття, самопослідовність,

самозвинувачення, самоінтерес та саморозуміння. Результати свідчать про систематично вищі показники в групі осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, за більшістю параметрів, за винятком самозвинувачення.

Зокрема, інтегральне позитивне самоставлення в групі осіб, переміщених до вторгнення, становить 22,16, тоді як у групі осіб, переміщених після вторгнення, - 16,37 ($p=0,057$). Аналогічні відмінності спостерігаються для поваги до себе (13,83 проти 11,27, $p=0,056$), аутосимпатії (14,51 проти 9,87, $p=0,057$), ставлення інших (17,42 проти 5,19, $p=0,057$), близькості до себе (15,21 проти 10,03, $p=0,056$), самовпевненості (19,45 проти 7,13, $p=0,057$), самосприйняття (24,32 проти 11,17, $p=0,057$), самоінтересу (18,47 проти 14,22, $p=0,057$) та саморозуміння (19,53 проти 10,08, $p=0,056$). Винятком є показник самозвинувачення, де особи, переміщені після вторгнення, мають значно вищий рівень (21,18 проти 7,05, $p=0,057$). Показник самопослідовності демонструє найменшу різницю між групами (13,18 проти 12,11, $p=0,056$), що може вказувати на відносну стабільність цього аспекту самоставлення незалежно від часу переміщення.

Ці результати дозволяють припустити, що особи, переміщені до повномасштабного вторгнення, мають більш сформовану та позитивну самооцінку, що може бути пов'язано з тривалішою адаптацією до нових умов життя. Високий рівень самозвинувачення в групі осіб, переміщених після вторгнення, може відображати психологічний вплив недавніх травматичних подій, що призводять до підвищеної самокритики та почуття провини. Рівень значущості ($p=0,056-0,057$) знову вказує на тенденцію до значущості, але вимагає обережної інтерпретації через близькість до порогового значення.

Результати порівняння показників колективної самооцінки в групах осіб, переміщених після повномасштабного вторгнення, та осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Значущі відмінності в показниках колективної самооцінки в групах осіб, переміщених після повномасштабного вторгнення, та осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення

Показник	Особи, переміщені після повномасштабного вторгнення	Особи, переміщені до повномасштабного вторгнення	Значимість t-Стьюдента
Відчуття власної гідності	17,11	24,18	0,057
Сумніви та жалкування	21,14	14,65	0,056
Перцепція зовнішньої стигми	20,53	13,18	0,057
Значущість групової приналежності	11,07	21,44	0,057

Показники колективної самооцінки, представлені в таблиці 2.3, включають відчуття власної гідності, сумніви та жалкування, перцепцію зовнішньої стигми та значущість групової приналежності. Результати демонструють, що особи, переміщені до повномасштабного вторгнення, мають вищі показники за відчуттям власної гідності (24,18 проти 17,11, $p=0,057$) та значущістю групової приналежності (21,44 проти 11,07, $p=0,057$). Натомість особи, переміщені після вторгнення, мають вищі показники за сумнівами та жалкуваннями (21,14 проти 14,65, $p=0,056$) та перцепцією зовнішньої стигми (20,53 проти 13,18, $p=0,057$).

Ці дані вказують на те, що особи, переміщені до вторгнення, краще інтегруються в групові структури та мають сильніше відчуття власної

гідності, що може бути результатом тривалішого періоду соціальної адаптації. Водночас особи, переміщені після вторгнення, частіше відчують сумніви, жалкування та сприймають зовнішню стигматизацію, що може бути пов'язано з нещодавніми травматичними подіями та нестабільністю їхнього соціального статусу. Рівень значущості ($p=0,056-0,057$) знову вказує на тенденцію до значущих відмінностей.

Аналіз результатів за t-критерієм Ст'юдента демонструє послідовну тенденцію до вищих показників самосприйняття, самоствлення та колективної самооцінки в групі осіб, переміщених до повномасштабного вторгнення, порівняно з особами, переміщеними після нього. Винятками є показники самозвинувачення, сумнівів та жалювань, а також перцепції зовнішньої стигми, які вищі в групі осіб, переміщених після вторгнення. Ці відмінності можуть відображати вплив часу адаптації: особи, переміщені до вторгнення, ймовірно, мали більше можливостей для психологічного відновлення та інтеграції в нові соціальні умови, тоді як особи, переміщені після вторгнення, перебувають у стані гострої реакції на травматичні події.

2.5. Методичні рекомендації представникам соціономічних професій для практичної роботи з внутрішніми переселенцями з Донецького регіону

У сучасних умовах, коли внутрішні переселенці з Донецького регіону опиняються в новому соціальному середовищі, надзвичайно важливо забезпечити їхню не лише матеріальну, а й психологічну підтримку. Професіонали соціономічних сфер - соціальні працівники, психологи, радники з інтеграції та представники неурядових організацій - стають тією опорою, яка допомагає людині не загубитися у бурі змін.

1. Системний моніторинг як основа інтервенцій

Будь-яка ефективна стратегія починається з вимірювань. Регулярне анкетне опитування - це не формальність, а живий інструмент, що дозволяє

відстежувати емоційний стан, рівень стресу, відчуття приналежності та соціальну інтеграцію переселенців. Використання адаптованих шкал семантичного диференціалу та опитувальника самостворення дає змогу вчасно ідентифікувати тих, хто переживає внутрішні сумніви або стигматизацію, і швидко коригувати програму підтримки.

2. Індивідуальна робота: від самооцінки до самоповаги

Індивідуальні консультації - серце психологічної підтримки. Когнітивно-поведінкова терапія допомагає перетворити нав'язливі думки на кшталт «Я не гідний...» чи «Чому я тут?» на більш реалістичні установки. Водночас психоосвіта, коли людина дізнається про стандартні моделі реакцій на травму й втрату, знижує рівень почуття провини та сорому, а розвиток навичок самоспівчуття (self-compassion) формує міцний емоційний щит.

3. Сила групи: колективні тренінги та терапевтичні практики

Людина від природи соціальна істота, і об'єднання у маленькі групи підтримки (8–12 осіб) дає унікальний ефект: присутність однодумців заспокоює, сприяє обміну досвідом і відновлює втрачені ресурси. У таких групах варто поєднувати кількісні вправи (аналіз індивідуальних результатів опитування) з творчими активностями: арт-терапевтичні майстер-класи, музичні кола, метафоричні асоціативні карти. Саме в безпечному колі людина починає вільніше висловлювати сум, страх, і поступово перетворює свої переживання на опору для нових починань.

4. Соціальна участь: від менторства до волонтерства

Найбільшим даром для переселенця є відчуття власної корисності. Програми «місцевий мешканець–переселенець» створюють двосторонній міст: досвід приймаючої громади допомагає знизити 20 % випадків стигматизації, а залучення ВПО до волонтерських проєктів (роздача гуманітарної допомоги, культурні вечори, спільне прибирання парку) підсилює у них почуття гідності й гордості за спільноту.

5. Професійний добробут спеціалістів

Допомога без відпочинку може перерости у вигорання. Супервізія, міждисциплінарні зустрічі соціальних працівників, психологів, юристів із соціального захисту та представників громадських організацій дозволяють об'єднати зусилля, обговорити складні випадки й знайти найкращі рішення. Не менш важливою є постійна підготовка - від етичних стандартів до навичок культурної чутливості, щоб уникнути стереотипів і ненавмисних каліцтв у спілкуванні з переселенцями.

6. Комунікація та доступність підтримки

Онлайн-платформи, гарячі лінії, чат-боти - все це розширює можливості звернення за допомогою. Анонімність і швидкий зворотний зв'язок особливо цінні для тих, хто ще вагається розповісти про свої переживання. Регулярний аналіз відгуків допомагає коригувати методики в реальному часі, що робить роботу гнучкішою й ефективнішою.

7. Співпраця з владою та громадськими організаціями

Окремі ініціативи мають об'єднатися в єдину мережу: державні центри соціальних послуг, місцеві ради, благодійні фонди та волонтерські команди. Узгоджені інформаційні кампанії, юридичні консультації, соціальні програми (пільги, субсидії) дають можливість переселенцям не загубитися у бюрократії й почуватися захищеними на кожному етапі інтеграції.

Утілення цих методичних рекомендацій дозволить створити для внутрішніх переселенців із Донецького регіону безпечний соціально-психологічний простір, у якому вони відчують свою цінність і знайдуть мотивацію до активного включення в життя приймаючих громад. Водночас професіонали здобудуть чіткий алгоритм дій, що допоможе ефективно реагувати на індивідуальні та групові потреби, перетворюючи кризу переміщення на початок відновлення ресурсів і зміцнення нової спільноти.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження психологічних особливостей внутрішніх переселенців з Донбасу, опираючись на три ключові методи: семантичну диференціацію уявлень про регіональну ідентичність, аналіз структури самоставлення та вивчення колективної самооцінки. Участь у дослідженні взяли 30 вимушених переселенців (15 чоловіків й 15 жінок, віком від 17 до 69 років), 20 із яких змінили місце проживання після початку повномасштабного воєнного вторгнення, а 10 змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення. Дослідження проводилося в режимі онлайн за допомогою сервісу Google Forms.

Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей ментальності вимушених переселенців з Донбасу виявило суттєві відмінності у формуванні колективної самооцінки, національного самоставлення та сприйнятті національної ідентичності залежно від часу переміщення. Результати, отримані за допомогою методик семантичного диференціалу, адаптованого опитувальника В. Століна та шкали колективної самооцінки Люхтанен–Крокер, свідчать, що переселенці, які змінили місце проживання до початку повномасштабного воєнного вторгнення 2022 року, демонструють вищий рівень самоповаги, позитивної самооцінки, самовпевненості, психологічної стійкості та адаптивності порівняно з тими, хто перемістився після 2022 року. Ця група також характеризується вищими показниками колективної самооцінки, зокрема відчуттям власної гідності, меншою схильністю до самообвинувачення, сумнівів, жалкування та сприйняття зовнішньої стигматизації, а також міцнішим зв'язком із груповою ідентичністю.

Натомість переселенці, які покинули регіон після 2022 року, частіше виявляють ознаки психологічної травми, що проявляються у нижчій

самооцінці, відчутті безсилля, пасивності, байдужості та вищому рівні сприйняття стигматизації, що може бути зумовлено нещодавнім травматичним досвідом війни, втрати домівки та соціальної нестабільності. Ці відмінності підкреслюють ключову роль тривалості адаптаційного періоду у формуванні психологічної стійкості та позитивного самоставлення. Таким чином, дослідження підтверджує, що час є критичним фактором, який впливає на психологічну адаптацію вимушених переселенців, їхню інтеграцію в нове соціальне середовище та формування стабільної регіональної ідентичності, що має важливе значення для розробки ефективних стратегій підтримки цієї вразливої групи населення.

Зібрані дані мають пряму проекцію на методику підтримки ВПО:

- Когнітивні втручання (КПТ, майстер-класи з розвитку критичного мислення) слід адресувати “Уразливому Я” та “Песимістичному Я”, щоб зменшити внутрішню невпевненість і підвищити віру у власні сили.
- Емоційні стратегії (арт-терапія, наративні групи) мають допомогти ефективно прожити сум і виявити його цінність як ресурсу згуртованості.
- Соціальні ініціативи (волонтерські проєкти, менторство) потрібні для консолідації відчуття приналежності та мінімізації стигми.

Отже, емпірична частина підтвердила, що для ефективної роботи з переселенцями необхідний комплексний підхід, який враховує когнітивні уявлення, емоційну чутливість і соціальну поведінку. Такий підхід створює міцну основу для практичних рекомендацій.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Ментальність - це психологічне явище, що формує основу групової ідентичності, визначає норми поведінки, впливає на сприйняття світу та міжгрупову взаємодію. Її особливості, такі як стабільність, колективізм, поєднання раціонального з ірраціональним і залежність від контексту, роблять її важливим фактором для розуміння соціальних процесів. У групах ментальність сприяє єдності, але може ускладнювати зміни чи міжгруповий діалог.

Вивчення ментальності в психології потребує різних підходів. Історико-культурний підхід досліджує її формування в історичному та культурному контексті, когнітивний аналізує через мислення та сприйняття, соціально-психологічний акцентує на впливі соціальних зв'язків, психоаналітичний досліджує зв'язок із підсвідомістю, а системно-структурний розглядає ментальність як цілісну систему.

Соціокультурні фактори відіграють ключову роль у формуванні ментальності груп, створюючи умови для осмислення реальності та взаємодії. Культура, релігія, мова, освіта, економіка й політичні інститути формують колективну свідомість через соціалізацію, символи та інституції, забезпечуючи як стабільність, так і можливість змін у нових умовах.

В Україні регіональні ментальності сформувалися під впливом історичних, політичних, релігійних, економічних і культурних факторів. Західна Україна вирізняється європейською орієнтацією та сильною національною свідомістю, Центральна Україна поєднує волелюбність із гнучкістю, а Схід і Південь характеризуються космополітизмом і прагматизмом через етнічну різноманітність та індустріалізацію. Ці відмінності створюють українську ідентичність, яка продовжує еволюціонувати.

Глобалізація та суспільні зміни впливають на регіональні ментальності, сприяючи універсальним цінностям, як-от індивідуалізм і космополітизм, але також викликають захист місцевої ідентичності. Політичні та економічні реформи зміцнюють національну єдність, хоча регіональні особливості зберігають свою значущість.

Психологічна адаптація вимушених переселенців включає емоційні, когнітивні, поведінкові та соціальні аспекти. Основні виклики – втрата стабільності, культурні бар'єри та потреба переосмислення ідентичності. Успішна адаптація залежить від особистих рис, таких як стійкість і гнучкість, а також від підтримки громади.

Регіональна ментальність в Україні впливає на інтеграцію переселенців, визначаючи соціокультурні, психологічні та комунікативні аспекти. У регіонах із сильною локальною ідентичністю інтеграція може ускладнюватися через очікування асиміляції, тоді як мультикультурні регіони сприяють їй завдяки толерантності. Психологічні та комунікативні бар'єри потребують стратегій, таких як міжкультурний діалог, залучення лідерів і створення інклюзивних платформ.

Воєнний досвід руйнує попередні уявлення, але сприяє розвитку адаптивних механізмів, допомагаючи переселенцям знаходити нові сенси та стратегії. Соціальні виклики, як-от інтеграція, економічні труднощі й втрата зв'язків, сприяють розвитку гнучкості, емпатії та нової ідентичності. Посилення національної свідомості робить переселенців активними учасниками суспільства, а їхня ментальність трансформується в бік відкритості, стійкості та готовності до змін.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей внутрішніх переселенців із Донбасу проводилося з використанням трьох методів: семантичної диференціації уявлень про регіональну ідентичність, аналізу структури самоствавлення та оцінки колективної самооцінки. Участь взяли 30 переселенців (15 чоловіків і 15 жінок, віком від 17 до 69 років), із них 20

перемістилися після початку повномасштабного вторгнення 2022 року, а 10 - до нього. Дослідження проводилося онлайн через Google Forms.

Результати показали, що переселенці, які перемістилися до 2022 року, демонструють вищий рівень самоповаги, позитивної самооцінки, самовпевненості, психологічної стійкості та адаптивності порівняно з тими, хто перемістився після 2022 року. Вони також мають міцніший зв'язок із груповою ідентичністю та меншу схильність до самообвинувачення чи сприйняття стигматизації. Натомість переселенці після 2022 року частіше виявляють ознаки психологічної травми, нижчу самооцінку, відчуття безсилля, пасивність і вищий рівень сприйняття стигматизації, що пов'язано з нещодавнім травматичним досвідом.

Ці дані вказують на важливість тривалості адаптаційного періоду для психологічної стійкості та інтеграції. На основі результатів запропоновано такі рекомендації для підтримки ВПО:

- Когнітивні методи (КПТ, майстер-класи з критичного мислення) для подолання невпевненості та підвищення віри у власні сили.
- Емоційні стратегії (арт-терапія, наративні групи) для опрацювання горя та використання його як ресурсу згуртованості.
- Соціальні ініціативи (волонтерство, менторство) для зміцнення відчуття приналежності та зменшення стигми.

Таким чином, дослідження підтверджує необхідність комплексного підходу до підтримки переселенців, який враховує когнітивні, емоційні та соціальні аспекти, створюючи основу для практичних рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балтаджи, П. М. (2012). Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць*, (45), 21–28. Одеса: Фенікс.
2. Гордійчук, О. (2019). Генеза категорії ментальності в соціально-філософському дискурсі [Електронний ресурс]. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія “Філософія”*, 23. Режим доступу: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/23_2019/6.pdf
3. Данилюк, І. В. (2003). Становлення та розвиток основних понять етнічної психології: від духу народу до ментальності. *Вісник Київського університету. Соціологія. Психологія. Педагогіка*, (17–18), 33–36.
4. Лисий, І. (1995). Менталітет і духовна культура українців. *Філософська і соціологічна думка*, (11–12), 38.
5. Маленко, А. Є. (1994). До питання про ментальність як предмет психологічних досліджень [Електронний ресурс]. У *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції* (Ч. I, Розд. I, с. 111–114). Київ; Луцьк. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/373632618_Monokol_Trebin_Mentalnist_2019_60h90-16_pv3
6. Лисенко, О. В. (1998). Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Харків.
7. Петінова, О. Б. (2014). Ментальність як соціо-культурний феномен в контексті соціально-філософського аналізу. *Культура народів Причорномор'я*, 48(1), 138–143.
8. Уварова, Т. І. (2012). Термінологічна проблематика категорії ментальності в культурології. *Наукові записки. Серія “Культурологія”*, 9, 3–13.

9. Мединська, Ю. Я. (2005). Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету (Автореф. дис. канд. психол. наук). Одеса.
10. Шиковець, С. (2015). Психологічні особливості ментальності представників регіональних спільнот України [Електронний ресурс]. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2(4), 116–120. Режим доступу: <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/73>
11. Лазарус, Р. (1966). *Стрес і копінг: теорія і практичні аспекти*. Нью-Йорк: Springer Publishing Company.
12. Могильова, Н. М. (2023). Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2, 81–85.
13. Литвин, А. Ю. (2016). *Психологічні аспекти внутрішнього переміщення осіб: соціальні та емоційні наслідки*. Українська психологічна школа.
14. Стражний, О. (2017). *Український менталітет. Ілюзії-міфи-реальність*. Київ: Дух і літера.
15. Соколова, В. Ф. (2009). Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури (Автореф. дис. канд. психол. наук, спец. 19.00.07). Івано-Франківськ.
16. Галушко, К. Ю. (2009). *Ментальність, менталітет* (Енциклопедія історії України, т. 6: Ла–Мі). Київ: Наукова думка. 790 с.
17. Шевченко, О. Т. (2005). *Психологія кризових станів* (Навч. посіб.). Київ: Здоров'я. 120 с.
18. Варналій, З., Павлюк, А., & Шевченко, О. (2003). Стратегія подолання диспропорцій у розвитку регіонів. У З. Варналій, А. Павлюк &

О. Шевченко (Ред.), *Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки* (с. 162). Київ: НІСД.

19. Балл, Г. А. (2003). Категорії значення і смислу в аналізі соціальної поведінки. У С. Д. Максименко, В. Т. Циба & Ю. Ж. Шайгородський (Ред.), *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні* (с. 61–67). Київ: Укр. центр політ. менеджменту.

20. Мазіна, Н. Е. (2016). Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, (12), 131–138.

21. Василівна, Б. З. (2015). Особливості менталітету українського народу та менталітетів інших народів. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*, 2015, 74.

22. Тітар, І. О. (2016). Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови зняття статусу переселенця. *Український соціум*, 4, 57–68.

23. Яремчук, О. В. (2004). Міфологічний компонент ментальності особистості (культурно-історичний підхід) (Автореф. дис. канд. психол. наук). Одеса.

24. Малиха, М. І. (2015). До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*, 8, 6–11.

25. Лібанова, Е. М., Горбулін, В. П., & Пирожков, С. І. (2015). Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі [Національна доповідь]. Київ: НАН України. 363 с.

26. Бондаренко, О. В. (2013). Фактори формування української національної ментальності: соціально-філософський контекст (Монографія). 24–26.

27. Міхеєва, О., & Серeda, В. (2015). Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: Збірка аналітичних матеріалів*. Львів: Галицька видавнича спілка, 9–49.
28. Прушківська, Е. В., & Переверзева, А. В. (2015). Вплив ментальності на формування секторальної структури економіки. *Економічний вісник*, 2, 38–47.
29. Песоцька, Ю. (2022). Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. *Social Work and Education*, 9(1), 91–100. Режим доступу: URL.
30. Васильченко, О. М. (2003). Уявлення молодих українців про українців. *Соціальна психологія*, 1, 123–133.
31. Новікова, О. Ф., Амоша, О. І., Антонюк, В. П., та ін. (2016). Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху [Монографія] (с. 271–289). Київ: НАН України; Ін-т економіки та промисловості.
32. Бочелюк, Б. Й., & Застело, А. О. (2021). Соціально-психологічні особливості розвитку стресостійкості особистості. *Психологія і суспільство*, 54(1), 37–50. <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-54-1-37-50>
33. Хутка, С. (2007). Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 164–175.
34. Горбунова, В. В. (2003). Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці (Дис. канд. психол. наук, спец. 19.00.07). Київ.

35. Блинова, О. Є. (2018). Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості [Монографія] (с. 6–29). Херсон: ФОП Вишемирський.
36. Бурбело, О. Р. (2009). Соціальна адаптація іммігрантів в іноетнічному середовищі: поняття та сутність. *Соціологічні студії*, 34–43.
37. Васильченко, О. М. (2004). Методи психосемантики в дослідженні соціальних уявлень. *Соціальна психологія*, 2(4), 19–37.
38. Горішна, Н. С. (2017). Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи та підготовки соціальних працівників. *Social Work and Education*, 4(2), 8–22.
39. Кравченко, А. Г. (2000). Менталітет як об'єкт соціально-філософського дослідження (Автореф. дис. канд. філос. наук, спец. 09.00.03). Київ.
40. Авраменко, О. О. (2018). Соціалізація особистості в контексті вітчизняних та зарубіжних науково-педагогічних досліджень [Електронний ресурс]. УДК 37.013.42. Режим доступу: <https://dspace.udpu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/6789/4533/Avramenko%20Cherkass.pdf?sequence=1>
41. Корольчук, В. М. (2009). Психологія стресостійкості особистості. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка.
42. Посохова, Я. С. (2015). Проблема ідентичності та визначення психологічних основ її визначення. *Право і безпека*, 2, 217–221.
43. Дідик, Н. М. (2014). Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників. *Молодий вчений*, 1(03), 128–131.
44. Чепа, М.-Л. А. (2013). *Етнопсихологічний дискурс глобалізації* [Монографія]. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 104 с.
45. Типове положення про центр надання соціальних послуг [Електронний ресурс]. (2020). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-п> (дата звернення: 10.01.2025)

46. Гребя, Р. В. (2018). Механізми реформування системи соціальних послуг в умовах децентралізації влади в Україні (Автореф. дис. канд. наук з держ. упр., спец. 25.00.02). Харків.
47. Візниця, Ю. В. (н.д.). Національна ментальність та риси її українського виміру. *Соціологія*.
48. Кісарчук, З. Г., Омельченко, Я. М., Лазос, Г. П., et al. (2015). Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій [Методичний посібник]. Київ: Логос. 207 с.
49. Аннан, К. (2000). Запобігання війнам і лихам: глобальний виклик зростаючих масштабів. *Річна доповідь Організації Об'єднаних Націй*, 1999. Нью-Йорк: ООН. 84 с.
50. Зінченко, О. С. (2015). Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 4, 47–53.
51. Київський міжнародний інститут соціології. (2016). Звіт за результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20160111_Shpikerreport/Rep_Internews.ukr.pdf (дата звернення: 25.01.2025)
52. Національний інститут стратегічних досліджень. (2024). Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheniperemishchennya-obsyaky-problemy-ta-sposoby-yikh> (дата звернення: 01.12.2024)
53. Боняк, В. О. (2023). Соціальний захист внутрішньо переміщених осіб: сучасний стан та перспективи удосконалення [Електронний ресурс]. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/6_2023/1.pdf

54. Корпач, Н., & Сидорук, І. (2018). Соціальна робота з дослідження стану адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Педагогічний часопис Волині*, 1(8), 133–138.
55. Гримич, М. (1991). Два виміри національного характеру. *Наука і суспільство*, 8, 27–31.
56. Ларцев, В. С. (н.д.). Формування української особистості: духовно-ментальні фактори в контексті сучасності. [Монографія].
57. Гаврилук, В. (н.д.). *Українська ментальність: минуле та майбутнє* [Монографія]. Київ: Український парламентський клуб “Нація”.
58. Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). Шкала колективної самооцінки: самооцінка соціальної ідентичності. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(3), 302–318.
59. Markus, H., & Nurius, P. (1986). Можливі «Я». *American Psychologist*, 41(9), 954–969. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.9.954>
60. Neff, K. D. (2003). Розробка та валідація шкали вимірювання самоспівчуття. *Self and Identity*, 2(3), 223–250. <https://doi.org/10.1080/15298860390209035>
61. Osgood, C. E., Suci, G. J., & Tannenbaum, P. H. (1957). *Вимірювання значення*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
62. Орловська, О. М. (1996). Етнічна самосвідомість українців: історико-психологічний аналіз. Київ: Наукова думка.
63. Rosenberg, M. (1965). *Суспільство та самосприйняття підлітків*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
64. United Nations High Commissioner for Refugees. (2021). Україна: внутрішньо переміщені особи — звіт із моніторингу захисту [Звіт]. Женева: UNHCR. Режим доступу: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/06/IDP-Protection-Monitoring-Report-Ukraine-June-2021.pdf>

65. International Organization for Migration. (2020). Україна: регіональна оцінка потреб і вразливості внутрішньо переміщених осіб [Звіт]. Женева: ІОМ.
66. Тайфел, Г., & Тернер, Дж. С. (1979). Загальна теорія соціальної ідентичності. У В. Г. Остін & С. Ворхель (Ред.), *Соціальна психологія міжгрупових відносин* (с. 33–47). Чикаго, ІЛ: Nelson-Hall.
67. Беррі, Д. В. (1997). Модель акультурації. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
68. Фіні, Дж. С. (1992). Розвиток етнічної ідентичності у підлітків. *Journal of Adolescent Research*, 7(2), 156–176. <https://doi.org/10.1177/074355489272003>
69. Верховна Рада України. (2014). Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Київ: Вид-во Верховної Ради України.
70. Управління ООН з координації гуманітарних питань. (2018). Україна: потреби та реакція на гуманітарну кризу [Звіт]. Женева: ОСНА. Режим доступу: <https://www.unocha.org/ukraine>
71. УВКБ ООН. (2020). Україна: захист внутрішньо переміщених осіб — аналітичний огляд [Звіт]. Женева: UNHCR. Режим доступу: <https://www.unhcr.org/ua>
72. Міжнародна організація з міграції. (2021). Україна: оцінка потреб і вразливості внутрішньо переміщених осіб [Звіт]. Женева: ІОМ. Режим доступу: <https://www.iom.int/ukraine>
73. Всесвітня організація охорони здоров'я. (2013). Рекомендації з психосоціальної підтримки в надзвичайних ситуаціях [Посібник]. Женева: ВООЗ.
74. Бек, А. Т., Стір, Р. А., & Браун, Г. К. (1996). Оглядова шкала депресії Бека (BDI-II). San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

75. Хофолл, С. Е. (1989). Теорія збереження ресурсів: новий погляд на стрес. *American Psychologist*, 44(3), 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
76. Мастен, А. С. (2001). Процеси стійкості в розвитку. *American Psychologist*, 56(3), 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
77. Ціммерман, К., & Чатті, Д. (Ред.). (2014). *Рамки захисту внутрішньо переміщених осіб: приклад України*. Оксфорд: Refugee Studies Centre.
78. Крісп, Д. (2003). Вимушена міграція: виклики для колективної самооцінки. *Forced Migration Review*, 18, 12–15.
79. Чайка, М., & де Гаас, Г. (2014). Міграційні трансформації: теорія та доказова база. *International Migration Review*, 48(S1), S4–S38. <https://doi.org/10.1111/imre.12122>
80. Силув, Д. (2013). Модель ADAPT: соціальна адаптація у післякризовий період. *Intervention*, 11(3), 233–241. <https://doi.org/10.1097/WTF.0b013e3283623b6e>
81. Бетанкорт, Т. С., & Хан, К. Т. (2008). Психосоціальні наслідки військового конфлікту. *PLOS Medicine*, 5(9), e71. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050071>
82. Міллер, К. Е., & Расмусен, А. (2017). Щоденні стресори та психологічні результати у конфліктних регіонах. *Social Science & Medicine*, 195, 115–124. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.11.036>
83. Сомасундарам, Д. Дж. (2013). Колективна травма: зцілення після конфлікту. *Intervention*, 11(3), 242–255. <https://doi.org/10.1097/WTF.0b013e3283644e04>
84. Програма розвитку ООН. (2019). *Україна: звіт про людський розвиток та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб* [Звіт]. Київ: ПРООН. Режим доступу: <https://www.ua.undp.org>

85. Еріксон, Е. Г. (1968). *Ідентичність: юність і криза*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
86. Веркуйтен, М. (2005). Розвиток етнічної ідентичності в контексті міжгрупових відносин. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(6), 523–538.
87. ван Кніппенберг, Д., & Хогг, М. А. (2003). Теорії соціальної ідентичності: від базових припущень до прикладних досліджень. *European Review of Social Psychology*, 14(1), 1–38.
88. Тернер, Дж. С. (1987). *Соціальна ідентичність: концептуальні основи та розвиток*. Oxford: Basil Blackwell.
89. Портер, М., & Хаслам, Н. (2005). Фактори до- та післяпереміщення, пов'язані з психічним здоров'ям біженців і внутрішньо переміщених осіб: метааналіз. *JAMA*, 294(5), 602–612. <https://doi.org/10.1001/jama.294.5.602>
90. Фазель, М., & Стейн, А. (2002). Психічне здоров'я дітей-біженців: епідеміологічне дослідження. *The Lancet*, 360(9336), 111–112. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)09406-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)09406-2)
91. Міллер, К. Е., & Расмусен, А. (2010). Військовий досвід, щоденні стресори та психічне здоров'я в умовах конфлікту й після нього. *Journal of Mental Health*, 19(1), 1–8. <https://doi.org/10.3109/09638230903419828>
92. Коваль, І., & Сидоренко, О. (2020). Психосоціальна підтримка ВПО в умовах збройного конфлікту на Сході України. *Медико-психологічні аспекти*, 5(1), 45–56.
93. Ткаченко, Ю., & Дрозд, Н. (2019). Інноваційні методи психосоціальної підтримки ВПО: український контекст [Електронний ресурс]. *Психосоціальні технології*, 1(1), 15–29. Режим доступу: (URL не вказано)

94. Oyserman, D., Coon, H. M., & Kemmelmeier, M. (2022). Переосмислення індивідуалізму та колективізму: метааналіз культурних впливів на самосприйняття та поведінку. *Psychological Bulletin*, 148(5), 767–795. <https://doi.org/10.1037/bul0000330>
95. Schwartz, S. H. (2023). Цінності та ментальності в змінному світі: результати Європейського соціального опитування. *European Journal of Social Psychology*, 53(2), 153–172. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2876>
96. Beugelsdijk, S., Kostova, T., & Roth, K. (2020). Розвиток культурологічних досліджень: нові горизонти та перспективні напрями на рівні інститутів і корпорацій. *Journal of International Business Studies*, 51(9), 1423–1449. <https://doi.org/10.1057/s41267-020-00348-3>
97. Gelfand, M. J., Jackson, J. C., Pan, X., Nau, D., Pieper, D., Denk, C., et al. (2021). Психологія соціальних норм у різних культурах. *Annual Review of Psychology*, 72, 107–137. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010419-050815>
98. Varnum, M. E. W., & Grossmann, I. (2020). Культурні зміни в географічній перспективі: результати мережевого аналізу. *Journal of Personality and Social Psychology*, 120(5), 1089–1112. <https://doi.org/10.1037/pspp0000268>
99. Яновська, С., Севост'янов, П., Туренко, Р. (2023). Психометричні показники та адаптація методу Ч. Осгуда «Семантичний диференціал» (українська версія методу). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія»*, (74), 24-30.
100. *Психодіагностика: практикум* (2010). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка (с. 110-115).
101. Гафіатулліна, А. В. (2017). *Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук.
Київ (с. 189-190).